

Oud@Utrecht

Muntschat • Oliefaculteit • De Soeten

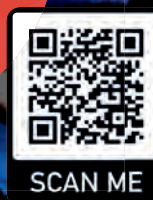

*Help om
de Domkerk
te behouden*

*Word
Vriend!*

*Bij een donatie
van € 100,-
of meer ontvangt
u de 3D puzzel
van de Dom.*

*Kijk naar de mini-documentaires over de onbekende kunstschaten
van de kerk en ontdek waarom de kerk zo bijzonder is.*

Ga naar www.domkerk.nl/domkerk-insight en word Vriend

Colofon

Tijdschrift Oud-Utrecht 94e jaargang nummer 2, april 2021 / losse nummers à € 4,95 (themanummers € 7,95) / ISSN 1380-7137. Uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht, verschijnt zes keer per jaar.

Redactie Arjan den Boer (eindredactie), Lisette le Blanc, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl / Postbus 131, 3500 AC Utrecht.

Kopij maximale omvang 2.500 woorden (incl. noten en bronnen). Redactierichtlijnen: zie www.oud-utrecht.nl.

Publicatierechten van afbeeldingen zijn naar beste intentie geregeld. Wie meent dat zijn of haar rechten niet zijn gerespecteerd wordt verzocht contact op te nemen.

Ontwerp Jeroen Tirion BNO, Utrecht. **Druk** Drukkerij Roelofs BV, Enschede.

Verkooppunten losse nummers à € 4,95 (themanummers € 7,95) via www.oud-utrecht.nl / webwinkel en bij Het Utrechts Archief (Hamburgerstraat 28), Centraal Museum (Agnietenstraat 3), Museum Catharijneconvent (Lange Nieuwstraat 38), Utrecht Toerisme (Domein 9). Boekhandels: Broese (Oudegracht 112b), De Biltthovense Boekhandel (Julianalaan 1) en bij Ako, Bruna, Primera en Readshop in stad en provincie Utrecht.

Historische vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 en wil de kennis van en belangstelling voor Utrechtse geschiedenis, archeologie en monumenten stimuleren en waken over het behoud van het lokale en regionale erfgoed.

Voorzitter Dick de Jong.

Secretariaat secretariaat@oud-utrecht.nl / Postbus 91, 3500 AB Utrecht.

Lidmaatschap Contributie € 37,50 per jaar (huisgenootlid € 17,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 20 / bedrijven € 50).

Ledenadministratie Aanmelden of opzeggen (vóór 1 december) via ledenadministratie@oud-utrecht.nl / Zuiderstraat 18a, 3434 BH Nieuwegein. Bank: NL27 INGB 0000 575 520, Nieuwegein.

Website www.oud-utrecht.nl / redactie.website@oud-utrecht.nl.

Agenda

De Activiteitencommissie van Oud-Utrecht verwacht tot eind april geen activiteiten te kunnen organiseren vanwege de Corona-maatregelen. Onder voorbehoud zal Renger de Bruin op 28 april een lezing geven over de Utrechtse adel (reeds volgeboekt). Hou de website in de gaten voor het historisch café van 7 mei met Cor van Ingen over virussen in het verleden en een lezing op 26 mei door Peter Koolmees over diergeneeskunde. Als bij het historisch café geen publiek mag zijn, komt er een videoregistratie beschikbaar.

In juni staat een bijzonder historisch café op stapel met Camerata Trajectina over Belle van Zuylen en een mogelijke excursie met de oudkatholieke aartsbisschop Bernd Wallet naar de Sint-Gertrudiskerk. Voor alle activiteiten is t.z.t. reserveren noodzakelijk via www.oud-utrecht.nl.

In de tussentijd zijn er online alternatieven beschikbaar:

- Videoregistraties van eerdere historisch cafés op YouTube.
- Podcast Oud-Utrecht met o.a. Renger de Bruin over Utrechtse adel.
- Verhalen op de website over Utrechtse wijknamen (Sjoerd de Boer), afgodsbeelden in de Mariakerk (Piet van Dijck) en 200 jaar diergeneeskundig onderwijs (Peter Koolmees).

Omslag

Hotel Bellevue, later Noord-Brabant, aan het Vredenburg 3. Dit Jugendstil-gebouw werd in 1905 ontworpen door Rijk Rijkse Gzn.

FOTO ARJAN DEN BOER

4

Maarten Brinkman

Muntschat voor de stad behouden

9

Arjan den Boer

Architect Rijk Rijkssen Gzn.

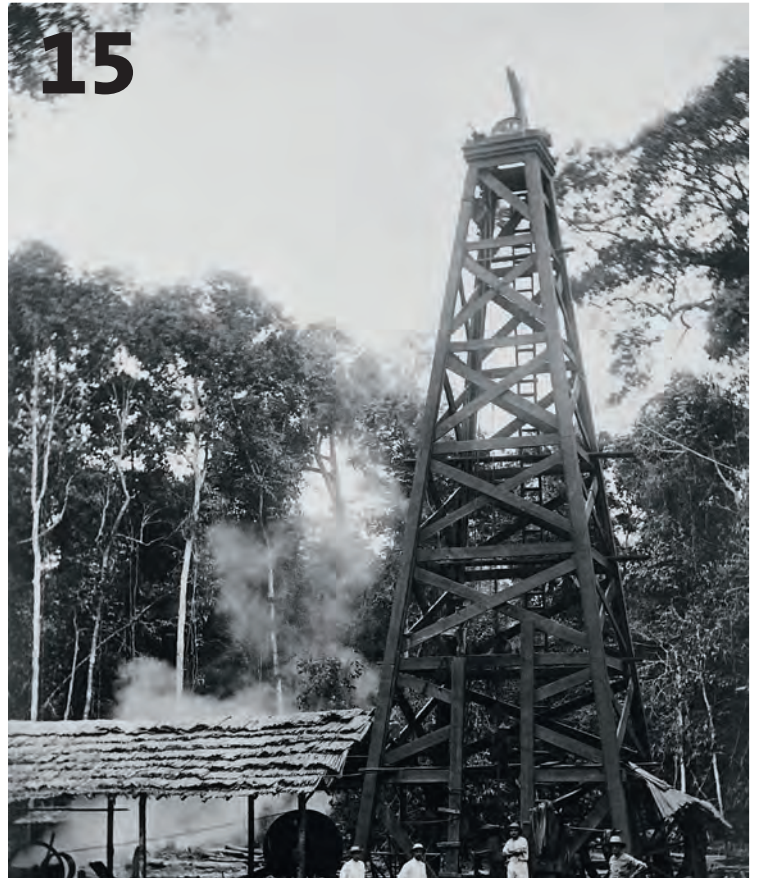
20

Frits Broeyer

Eredoctoraat Eleanor Roosevelt

15

Henk J. van Rinsum

De Utrechtse 'Oliefaculteit'

24

Han Ruyters en Hans Ebbink

Collectie De Soeten

Utrechtse muntschat voor de stad behouden

Een muntvondst aan de Lange Nieuwstraat leidde in 1972 tot een eigendomsstrijd tussen de vindsters en de eigenaar van de grond. Uiteindelijk bleef de gehele schat bijeen en sinds enkele jaren is het Centraal Museum definitief eigenaar. Zelden kon een muntvondst zo duidelijk in verband worden gebracht met historische gebeurtenissen als deze, namelijk met de Stichtse Oorlog van 1481-1483.

Maarten Brinkman is historicus en werkt als medewerker onderzoek collectie bij het Centraal Museum.

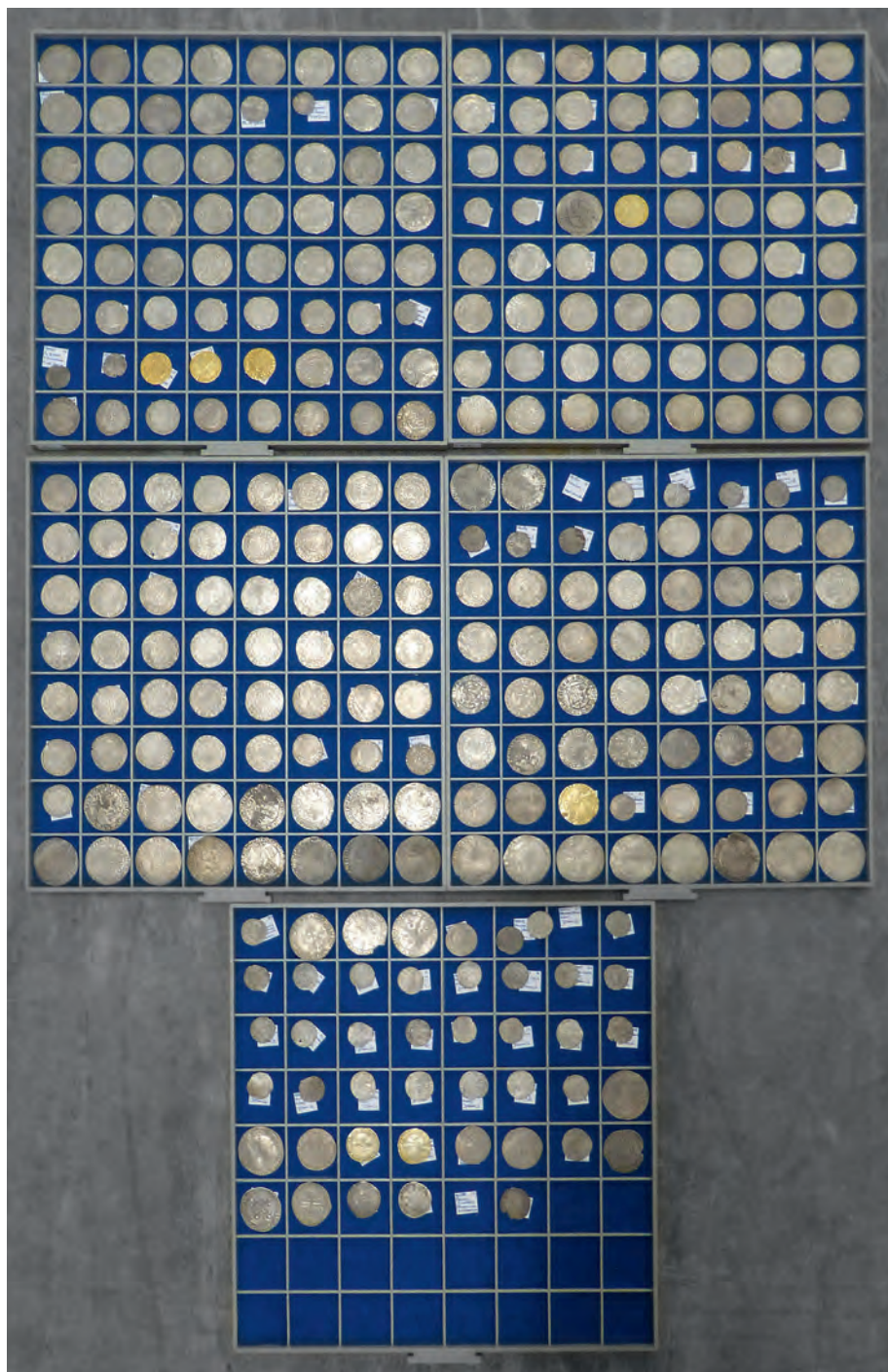
Eind april 1972 werd een grote muntschat gevonden bij graafwerk aan de Lange Nieuwstraat ten behoeve van nieuwbouw op het terrein van de Willem Arntsz Stichting (tegenwoordig Altrecht). De precieze datum en de exacte locatie zijn niet bekend. De munten kwamen tevoorschijn uit een opgegraven kluit; onverpakt, er werden geen scherven van een pot of kruik gevonden. Op het terrein zijn verder geen bijzondere munten ontdekt. De munten werden gereinigd bij het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen in Den Haag. De directeur van deze instelling, de historicus en numismaat H. Enno van Gelder, zorgde voor determinatie en historische duiding van de schat. In juli 1972 schreef Van Gelder aan de Utrechtse notaris A.P.M.M. Geurts, van wie hij in mei de vondst in ontvangst had

genomen, dat het onderzoek langer duurde dan verwacht, maar dat hij Geurts graag tussentijds informeerde. De munten bleken na reiniging in het algemeen 'goed geconserveerd'. De sortering was ook voltooid; de schat bevatte naast 'talrijke betrekkelijk veel voorkomende stukken, zoals die in iedere schat voorkomen', ook 'enkele bijzonder zeldzame en kostbare zilverstukken'. In augustus was het onderzoek afgerond. Van Gelder stuurde de Utrechtse stadsarcheoloog T.J. Hoekstra een artikelje dat hij over de vondst had geschreven voor het oktobernummer van *De Geuzenpenning*, het tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en van de Vereniging voor Penningkunst. Dit stuk, schreef hij, mocht ook in een Utrechts blad gepubliceerd worden. Zo verscheen het artikel in het

Maandblad Oud-Utrecht van oktober 1972. Van Gelder gaf hierin een globale beschrijving van de schat en schetste de historische context waarin deze hoogstwaarschijnlijk was verborgen. Een complete lijst van de munten, met herkomst en datering, publiceerde Van Gelder in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1972. In het voorjaar was er niets over de vondst verschenen in *Utrechts Nieuwsblad*, *Nieuw Utrechts Dagblad* of *Het Centrum*. Het nieuws kwam dus pas in oktober 1972 naar buiten door de publicaties in *De Geuzenpenning* en *Maandblad Oud-Utrecht*.

Inhoud van de schat

De schat bestaat uit zeven gouden en 295 zilveren middeleeuwse munten. De meeste dateren uit de periode 1450-1483, maar er zitten ook oudere exemplaren tussen. De

- < Sloop huizen aan de Lange Nieuwstraat, gezien vanaf de achterzijde, 1970. FOTO G.J.C.A. SMILDA / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL
- < De complete muntvondst. FOTO MAARTEN BRINKMAN, 2015
- ✓ Sint Maartensguldens, bisschop David van Bourgondië, goud, 1467-1482. CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

was zeer waarschijnlijk begraven tijdens of kort na het beleg van de stad Utrecht in de nazomer van 1483, het dramatische slot van de verwoestende burgeroorlog in het Nedersticht (1481-1483).

Historische situatie

In de loop van de 15e eeuw breidden de Bourgondische hertogen hun macht in de Lage Landen steeds verder uit. In 1456 slaagde hertog Filips de Goede van Bourgondië erin zijn bastaardzoon David te laten benoemen tot bisschop van Utrecht. De anti-Bourgondische krachten in de stad waren sterk, maar in 1470 wist de bisschop zijn grootste tegenstanders de stad uit te werken, vertrouwend op de macht van zijn halfbroer Karel de Stoute, de opvolger van Filips. Tussen 1470 en 1477 bereikte Davids macht in Utrecht een hoogtepunt. In lijn met de Bourgondische politiek probeerde de bisschop - die meestal niet in de stad maar op zijn kasteel in Wijk bij Duurstede resideerde - een centraal bestuur te vestigen, waardoor de stad oude rechten kwijtraakte. Na de dood van Karel de Stoute in 1477 raakte David van Bourgondië in de problemen. De stad wilde haar vrijheden terug en de bisschop zag zich gedwongen de oude situatie te herstellen.

oudste munt is een zogeheten leeuwen-groot van de Vlaamse graaf Lodewijk van Male, die regeerde van 1346 tot 1384. De jongste is een stuiver van de stad Utrecht uit 1483. De munten zijn afkomstig uit negentien verschillende staten of steden. Munten van het bisdom Utrecht vormen het grootste deel van de schat (104 stuks). Samen met negen munten van de stad Utrecht is dus ruim een derde deel van de totale vondst afkomstig uit de eigen regio. Bijna de helft komt uit andere gewesten en steden die tot het huidige Nederland en België behoren. Vooral het graafschap Vlaanderen (54 munten) en het hertogdom Brabant (37) zijn goed vertegenwoordigd. Kleinere aantallen zijn afkomstig uit het hertogdom Gelre (13), de stad Bolsward (11), het graafschap Holland (10), de stad Sneek (8), de stad Groningen (6), het graafschap

Henegouwen (2), het bisdom Luik (2) en de stad Kampen (1). De rest komt uit andere landen en steden: het hertogdom Kleef (33), het koninkrijk Frankrijk (5), het aartsbisdom Keulen (2), het koninkrijk Engeland (2), de stad Aken (1) en de Pauselijke staat (1). Een munt van het koninkrijk Denemarken is in de loop van de tijd zoekgeraakt. De samenstelling van de schat, zo schreef Van Gelder in *Maandblad Oud-Utrecht*, was in het algemeen vergelijkbaar met die van andere vondsten uit hetzelfde gebied. Ook kwam deze 'zeer goed overeen' met wat in schriftelijke bronnen bekend was over muntsoorten die omstreeks 1483, het jaar waarin de jongste munt was geslagen, in Utrecht gebruikt werden. Ongewoon was echter wel de onderverdeling van de Utrechtse munten. Deze hield verband met de historische situatie in 1483. Het geld

Zijn grote tegenstander was burggraaf Jan III van Montfoort, de leider van de anti-Bourgondische partij. In augustus 1481 wisten de burggraaf en zijn medestanders de bisschop en zijn aanhang te verjagen. In de jaren daarna beheerste een kleine, radicale groep de stad Utrecht. De bisschop kreeg steeds meer steun uit het Bourgondische Holland en van Maximiliaan van Oostenrijk, echtgenoot van Maria van Bourgondië en dochter van Karel de Stoute. Doordat ook de andere Utrechtse steden en de adel partij kozen in het conflict, ontstond er een verwoestende burgeroorlog (1481-1483), waarbij vooral het platteland zwaar werd getroffen. De oorlog verliep aanvankelijk gunstig voor de Utrechtse, maar in december 1481 werd het Utrechtse stadsleger bij Westbroek verpletterend verslagen. De stad had intussen hulp gekregen van de hertog Johan I van Kleef, die zijn broer Engelbert met een leger van ruiters had gestuurd. Begin 1482 werd Engelbert ingehuldigd als ruwaard (plaatsvervanger van de bisschop als wereldlijk heer) van het Nedersticht. Een jaar later nam David van Bourgondië, na een geslaagde greep naar de macht, de stad Utrecht weer in, maar in mei 1483 kregen zijn tegenstanders de stad weer in handen. Zij

namen de bisschop gevangen en brachten hem op een mestkar naar Amersfoort. Vervolgens besloot Maximiliaan van Oostenrijk op te treden tegen Utrecht en begin juli sloeg hij het beleg voor de stad. De muren en poorten waren niet bestand tegen de kanonnen van zijn leger. Op 7 september 1483 moest de zwaar beschadigde stad zich overgeven. Na de capitulatie werden Jan van Montfoort, Engelbert van Kleef en hun medestanders gearresteerd en vervolgens verbannen.

Zeldzame stuiver

De schat, zo schreef Van Gelder in zijn artikel, weerspiegelde duidelijk de gebeurtenissen van 1481-1483. Rijk vertegenwoordigd zijn munten die in de jaren kort voor de burgeroorlog in Wijk bij Duurstede door de bisschop geslagen waren, maar bisschoppelijke munten uit de jaren 1481-1483 ontbraken. Wel vertegenwoordigd in de muntschat zijn de 'uiterst zeldzame munten' die tijdens de oorlog in Utrecht zelf waren uitgegeven: 13 braspenningsen op naam van ruwaard Engelbert van Kleef (1482) en een stuiver die volgens raadsbesluit van 3 juli 1483 door de stad zelf was geslagen. De Kleefse munten in de schat waren wellicht meegenomen door de ruiters van Engelbert van Kleef. 'Zelden kan een muntvondst zo duidelijk met historische gebeurtenissen in verband worden gebracht' concludeerde Van Gelder. De munten zijn zeer waarschijnlijk kort voor de overgave van de stad, in grote haast, onverpakt in de grond gestopt. De eigenaar, mogelijk een koopman die een grote verscheidenheid aan munten bezat, is daarna omgekomen, gevlucht of gearresteerd en verbannen uit de stad. Wat er precies met hem is gebeurd weten we niet, maar zijn geld is in ieder geval bijna vijf eeuwen in de grond blijven liggen.

Strijd over het eigendom

In het vondstjaar 1972 dreigde een juridische strijd over het eigendom van de schat tussen de Willem Arntsz Stichting, eigenaar van de grond waarin de munten waren gevonden, en de vinders, mede-

werkers van het bedrijf dat het graafwerk uitvoerde. De Monumentenwet 1961 bepaalde dat 'roerende monumenten' die gevonden werden bij graafwerk, eigendom waren van de persoon die het werk had verricht. De grondeigenaar moest van deze persoon een vergoeding ontvangen van de helft van de waarde. De vinders leken deze bepaling echter anders te interpreteren dan de grondeigenaar. Stukken over deze kwestie die bewaard worden bij Erfgoed van de gemeente Utrecht vertellen niet het complete verhaal, maar er valt wel een en ander uit te reconstrueren.

J.H.S. van Herten uit Tilburg, die studie verrichtte naar de juridische aspecten van archeologische vondsten, wilde er het fijne van weten en wendde zich in november 1972 tot stadsarcheoloog

< Braspenning, ruwaard Engelbert van Kleef, zilver, 1482.

CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

└ Grossetto, Pauselijke Staat, Paulus II, zilver, 1464-1471.

CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

✓ Stuiver van de stad Utrecht door Lodewijk van Levendaal, zilver, 1483. CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

> Gedenkpenning Jan III van Montfoort, brons, 1488.

CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

✓ David van Bourgondië op een drieluik van de Meester van Delft, 1500. MUSEUM CATHARIJNECONVENT, FOTO RUBEN DE HEER

Hoekstra. Van Herten had vernomen dat de Willem Arntsz Stichting een proces zou overwegen tegen 'een achttiental personen die momenteel de munten in bezit hebben'. Hij vroeg of Hoekstra daar meer informatie over had. 'Is U bekend waar de munten precies zijn gevonden (bij graafwerk, los in de grond of in een potje, enz.)'. Hoekstra antwoordde dat hij daar 'weinig zinnigs' over kon melden. Alles wat hij wist had hij van 'horen zeggen'. Het enige dat hij met zekerheid kon zeggen was dat de munten niet in een potje, maar in een kluit zaten. 'Juist de verdere vondst-omstandigheden maken, naar ik gehoord heb, de zaak zo gecompliceerd.'

Waarschijnlijk na overleg met de wethouder van Cultuur belde Hoekstra in mei 1973 met E. Ligtelijn, directeur Algemene Zaken van de Willem Arntsz Stichting. Zoals Van Gelder al kort na de vondst had opgemerkt, bevonden zich in de muntschat enkele 'unieke munten die vanuit historisch oogpunt stellig interessanter en waardevoller zijn dan uit een geldelijke taxatie zou blijken'. Hoekstra liet weten dat hij het 'ten zeerste betreuen [zou] indien met name deze exemplaren uit de stad Utrecht zouden verdwijnen'. Kon dit niet worden voorkomen door te proberen met de vindsters overeen te komen dat die unieke munten zouden worden opge-

nomen in het voor de Willem Arntsz Stichting bestemde gedeelte van de vondst? En kon ook niet met hen worden afgesproken dat bij verkoop een voorkeursrecht aan de Willem Arntsz Stichting zou toevallen? Ligtelijn was het geheel eens met Hoekstra's overwegingen en legde die per brief voor aan notaris Geurts. 'Ook onzerzijds', schreef Ligtelijn, 'blijven wij het jammer vinden dat de vondst niet integraal bewaard zal blijven'. Hij verzocht Geurts de suggesties van Hoekstra met de vindsters te bespreken. 'Het spreekt vanzelf dat, wat ons betreft, daarbij uitsluitend overwegingen van historische aard een rol spelen'. Intussen was besloten, wellicht op verzoek

< Leeuwengroot, Vlaanderen, Lodewijk van Male, zilver, 1346-1384.

CENTRAAL MUSEUM, FOTO ADRIAAN VAN DAM

✓ Overdracht door Roxanne Vernimmen aan Bart Rutten, Centraal Museum, 1 juni 2017. FOTO CENTRAAL MUSEUM

van de vindsters, om de muntschat te laten taxeren. Geurts maakte een afspraak met expert-numismaat Jacques Schulman van het vooraanstaande internationale numismatische handels- en veilinghuis Jacques Schulman NV in Amsterdam. In oktober vroeg Ligtelijn aan notaris Geurts om 'een laatste poging' te doen de vindsters tot een schikking te bewegen. Misschien zou de gerenommeerde taxateur Schulman met enige overtuiging kunnen betogen, dat bij verkoop op de vrije markt de prijs zou kunnen tegenvallen? 'Zoudt U dit eens willen overwegen? Intussen wacht ik met spanning Uw nader bericht af.' Uiteindelijk is het inderdaad tot een schikking tussen de vindsters en de Willem Arntsz Stichting gekomen. Stukken waaruit blijkt hoe die er precies uitzag, ontbreken. Het resultaat was in ieder geval dat de Willem Arntsz Stichting eigenaar werd van de gehele vondst. Ligtelijn had zich er dus met succes voor ingespannen de schat in zijn geheel voor Utrecht te behouden.

Centraal Museum

De Willem Arntsz Stichting gaf de vondst in 1974 in langdurig bruikleen aan het Centraal Museum Utrecht, dat al een belangrijke muntencollectie bezat en destijds in de persoon van conservator munten en penningen F.A.M. Pietersen een actief verwervingsbeleid voerde. Op 23 oktober 1974 ondertekenden directeur Ligtelijn en de directrice van het Centraal Museum, A.M. Janssens, de bruikleenovereenkomst, waarbij het Centraal Museum de muntencollectie voor minimaal vijf jaar in bruikleen ontving. Van 22 januari tot en met 23 februari 1975 exposeerde het museum de munten onder de titel 'Verborgen schat geborgen'. Naar aanleiding van deze tentoonstelling verscheen er een artikel over de muntvondst in de *Nieuwe Leidsche Courant* met als kop 'Utrecht hangt muntenvondst aan de grote klok'. Over de verdeling van de munten waren er 'de nodige problemen' geweest. Om de moeilijkheden niet erger te maken dan ze al waren, was de vondst destijds niet aan de grote klok gehangen. Dit verklaart waarschijnlijk het ontbreken

van berichtgeving over de vondst in Utrechtse kranten in 1972. Met de gevonden oplossing waren alle betrokkenen tevreden, schreef de Leidse krant. Meer dan veertig jaar later besloot het bestuur van de Willem Arntsz Stichting de muntschat aan het Centraal Museum te schenken. Op 1 juni 2017 droeg Roxanne Vernimmen, voorzitter van de Raad van Bestuur van Altrecht en voorzitter van de Willem Arntsz Stichting, de schat over aan

het Centraal Museum. 'De Willem Arntsz Stichting', sprak zij bij deze gelegenheid, 'vindt het van groot belang dat de muntencollectie in zijn geheel bewaard en te bezichtigen blijft voor de bewoners van Utrecht en omgeving'. Bart Rutten, artistiek directeur van het Centraal Museum, nam de schenking in ontvangst en noemde deze 'Een heel mooie aanwinst voor onze collectie'. De muntschat werd met deze schenking definitief veiliggesteld voor de stad.

Bronnen en literatuur

- Collectie archeologische opgravingsdocumentatie Erfgoed gemeente Utrecht: Van Gelder aan Geurts 10 juli 1972, Van Gelder aan Hoekstra 31 augustus 1972, Van Herten aan Hoekstra 25 november 1972, Hoekstra aan Van Herten 14 december 1972, Ligtelijn aan Geurts 2 mei 1973, Ligtelijn aan Hoekstra 22 mei 1973, Ligtelijn aan Geurts 31 oktober 1973.
- Maarten Brinkman, 'Schenking Utrechtse schatvondst aan Centraal Museum', *De Beeldenaar* 42 (2018) p. 165-166.
- R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van den Hoven van Genderen e.a., 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- Renger de Bruin, René de Kam, Kaj van Vliet, *Utrechts verleden in vogelvlucht* (Utrecht 2017).
- H. Enno van Gelder, 'Muntvondst te Utrecht', *De Geuzenpenning* 22 (1972) p. 53-54.
- H. Enno van Gelder, 'Muntvondst in bouwput', *Maandblad Oud-Utrecht* 45 (1972) p. 73-74.
- H. Enno van Gelder, 'Utrecht 1972', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 58-59 (1971/1972) p. 174-182.
- Fred Lammers, 'Utrecht hangt muntenvondst aan de grote klok', *Nieuwe Leidsche Courant* 18 januari 1975.
- J.A.C. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland* (Den Haag 1975) p. 652.
- 'Uiterst zeldzame stuiver tijdens graafwerkzaamheden gevonden', *De Florijn* 17 (1975) p. 426.
- 'Braspenningen en een uiterst zeldzame stuiver overgedragen aan het Centraal Museum', www.altrecht.nl (6 juni 2017).

Arjan den Boer is auteur van 'Vergeten gebouwen in Utrecht 1850-1940' (2020) en eindredacteur van dit tijdschrift.

< Voormalige Apotheek De Liefde aan de Voorstraat 6. Momenteel wordt hier kledingzaak Blackfish gevestigd.

FOTO ARJAN DEN BOER

Rijk werd in 1872 in Utrecht geboren als oudste zoon van Gijsbertus Rijksen (1847-1930) en Neeltje Leeman (1849-1935). Hij groeide met vijf zussen en vier broers op aan de Ridderschapstraat. Vader Rijksen was van oorsprong metselaar, maar ontwikkelde zich tot aannemer en bouwondernemer. Hij deed vooral bouwprojecten in het nieuwe stadsdeel Utrecht-Oost, zoals aan de Goedestraat en Ramstraat. Rijk bezocht wellicht de in 1877 opgerichte Ambachtsschool, waar ook constructieel en bouwkundig tekenen werden onderwezen. Hij werkte al vroeg in het bedrijf van zijn vader. Op 23-jarige leeftijd volgde hij de avondschole van het Utrechts Museum van Kunstnijverheid aan de Wittevrouwenkade. Deze opleiding, onder leiding van de invloedrijke architect Petrus Johannes Houtzagers, bood les in verschillende kunstnijverheidsdisciplines. Leerlingen werden ook ingezet bij projecten van Houtzagers. Jaarlijks waren er slechts enkelen die zich in bouwkunde specialiseerden. In 1895 was dit naast Rijk Rijksen ook Piet Klaarhamer, die later veel invloed op Gerrit Rietveld zou hebben. Rijk en Piet moeten elkaar goed hebben gekend, want ze gingen allebei naar de gereformeerde Oosterkerk aan de Maliebaan, waar nota bene vader Klaarhamer op de kansel stond. Ook Houtzagers zat daar in de kerk, evenals de jonge Gerrit Rietveld met zijn ouders. Hij zou een decennium later de opleiding bij het Museum van Kunstnijverheid volgen, tegelijk met Rijks jongere broer Dirk.

Vroege ontwerpen

Ongetwijfeld maakte Rijk al eerder tekeningen voor bouwprojecten van zijn vader, maar in 1896 signeerde hij zijn eerste ontwerp voor vier 'burgerwoningen' aan de Kievitstraat met R. Rijksen Gzn. Prestigieuzer was een dubbel project in 1898-99 aan de nieuwe Emmalaan met grote geschaalde herenhuizen aan het park. Wellicht was Rijksen senior de bouwer. Rijk ontwierp twee blokken met elk drie of vier woningen (nummers 21-33) in de eclectische bouwstijl van zijn leermeester Houtzagers. Die nam zelf het lange blok Emmalaan 1-19

Rijk Rijksen Gzn. (1872-1944)

Architect in Utrecht en Indië

Apotheek De Liefde aan de Voorstraat, hotel Noord-Brabant aan het Vredenburg en de winkel op de hoek Lange Elisabethstraat-Bakkerstraat. Deze drie geliefde Jugendstilpanden in Utrecht zijn ontworpen door Rijk Rijksen Gzn. Tot nu toe was verder nauwelijks iets bekend over deze Utrechtse architect. Doordat zijn geboorte- en sterfjaar meestal verkeerd vermeld staan, is nooit de link gelegd met de architect die later in Nederlands-Indië werkte. Torens en torentjes kwamen steeds terug in zijn bouwwerken.

voor zijn rekening, een investeringsproject van de Utrechtsche Levensverzekering-maatschappij. De stijl is zodanig vergelijkbaar - overstekende dakranden, erkers, raambogen en hoektorens - dat de huizen van Rijkse niet zelden aan Houtzaggers worden toegeschreven. Het derde blok op de kop van de Emmalaan (nummers 35-41) werd ontworpen door Herman Rijkse Dz. (1879-1937), een neef van Rijk. Meerdere familieleden zaten in de bouw.

In 1896 was Rijkse in het huwelijk getreden met Johanna Oudegeest; ze kregen al snel een zoon en een dochter. Het gezin woonde aan de Goedestraat, terwijl Rijk zijn bureau aan de Breedstraat had en enkele jaren later Achter St.-Pieter. Kort voor de eeuwwisseling liet hij zich nog in de adresboeken vermelden als 'Bouwkundige en aannemer', daarna als architect. In 1904 ontwierp Rijkse een fabriek met 'bureaux' annex directeurswoning voor de Utrechtse vestiging van het Duitse bedrijf Julius Pintsch AG (gasapparaten) aan de Croeselaan. Deze gebouwen zouden in de tweede helft van de 20e eeuw plaatsmaken voor kantoorpanden.

Jugendstil

De art nouveau of jugendstil drong relatief laat tot het Utrechtse straatbeeld door. Rond de eeuwwisseling waren er de eerste manifestaties in een overgangsstijl tussen de neostijlen en jugendstil, zoals deels nog neogotische panden van Houtzaggers en met

neorenaissance-elementen van Marinus Kuiler. De florale jugendstil beperkte zich vaak tot zwierige geveldecoraties aan winkelpuien en was daarmee niet meer dan een sierstijl. De geometrische jugendstil leende zich daarentegen ook om op bouwvolumes toe te passen. In Utrecht was Rijk Rijkse hierin het meest succesvol.

De ondernemer Johan de Liefde, oprichter en uitgever van het *Utrechtsch Nieuwsblad*, gaf Rijkse in 1904 opdracht een apotheek te ontwerpen aan het begin van de Voorstraat. Deze was mede bedoeld voor leden van het ziekenfonds dat De Liefde had opgericht. Een natuurstenen pui met een groot boograam vormt de basis, met daarboven een asymmetrische gevel die rechts een driehoekige erker en een zeshoekig torentje heeft. De lichte geglazuurde baksteen wordt onderbroken door een grote hoefijzervormige boog die over twee verdiepingen loopt. In deze diepe loggia is een houten erker aangebracht. Het effect is schaduwwijk en decoratief, maar sommigen herkennen in de opening een gaper (hoofd met open mond), het aloude 'uithangbord' van apotheken. Medische symboliek zit in ieder geval in decoratieve details met een uilenkop, slang en salamanders. Rijkse wist de verschillende vormen en vele materialen - baksteen, natuursteen, hout, smeedijzer en tegels - tot een overtuigende eenheid te smeden.

Was de apotheek als tussenhuis vooral een voorgevel, bij twee hoekpanden kon de architect meer driedimensionaal uitpakken. In 1905 vernieuwde hij het hotel Bellevue aan het Vredenburg 3, later bekend als hotel-restaurant Noord-Brabant (tegenwoordig parfumerie Douglas). Het resultaat was een veelzijdig bouwwerk in lichte verblendsteen met loggia's en half-ronde erkers, balkons en dakkapellen. Ramen en ingangen hebben een typische hoefijzervorm. Links aan de voorgevel valt een erker op die in het midden van een rond raam zit. De toren die de hoek markeert, heeft bovenop een klein belvédère met uitzicht over de stad. Natuurstenen gevelreliëfs tonen een boot, een automobiel en een fantasiekop. In het

hardsteen rond de entree staan de namen gegraveerd van opdrachtgever H.J. Venster en architect R. Rijksen Gzn.

Een markante toren kreeg ook het winkelpand op de hoek van de Lange Elisabethstraat en Bakkerstraat (nu juwelier Siebel). Rijksen ontwierp het voor Magazijn Huinck, vanouds bekend als De Vergulde Klok, een klein warenhuis met luxe en huishoudelijke artikelen zoals lederwaren, galanterieën, reisbenodigdheden en... vogelkooien. Het *Utrechtsch Nieuwsblad* schreef in juni 1906: 'Maakt het gebouw van buiten gezien een uitstekenden indruk, van binnen is dit niet minder het geval, en is alles even keurig als praktisch ingericht. Een compliment hiervoor hebben de uitvoerders van het werk de heeren Rijksen, architect, en J.H. de Vos, aannemer, dan ook ten volle verdiend, evenals de firma Andriessen voor de door haar geleverde glasinstallatie en de étalage.' Dat laatste was het vermelden waard, want de grote etalage-

ruiten beslaan twee verdiepingen. Daarboven strekt zich over de gehele breedte een loggia uit met geometrisch sieraadwerk.

Gereformeerde kerk

De jugendstil was na 1905 over z'n hoogtepunt heen. Rijksens volgende ontwerpen waren dan ook minder uitbundig, meer in de trant van Berlage en vooral Eduard Cuypers. In 1907 verbouwde Rijksen de gereformeerde kerk van Tienhoven ingrijpend. 'Het geheel vernieuwde, zo veel mogelijk in Gotischen stijl opgetrokken kerkgebouw', zo schreef het antirevolutionaire dagblad *De Standaard*, kwam tot stand 'onder de bekwame leiding van den heer R. Rijksen Gzoon, bouwkundige te Utrecht, die geheel belangeloos zich voor de gemeente disponibel heeft gesteld'. De nieuwe toren had inderdaad gotische bogen als galmgaten, maar wel uitgevoerd in beton. Dat Rijksen gratis werkte, was niet alleen uit affiniteit met de gereformeerde

< Ontwerp voor drie herenhuizen aan de Emmalaan, 1898.

HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

↳ Portret van Rijk Rijksen Gzn. COLLECTIE LEO TOUBER

< Winkelpand Lange Elisabethstraat 1a / Bakkerstraat 29 in 1995.

HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

✓ Toren van de gereformeerde kerk in Tienhoven. Het gebouw wordt momenteel tot woningen verbouwd. FOTO ARJAN DEN BOER

✓ Advertentie uit 'De School met den Bijbel', september 1907. [BRON: DELPHER.NL](#)

↘ Bouwtekening slijterij August Baijer (Oudegracht 79-81), 1908. [HET UTRECHTS ARCHIEF, ARCHIEF BOUWVERGUNNINGEN](#)

> Detail tegeltableau Internationale Automobielen Centrale. [FOTO](#) [ARJAN DEN BOER](#)

➤ Internationale Automobielen Centrale, hoek Biltstraat-Goedestraat, 1908. [BRON: 'DE REVUE DER SPORTEN' / DELPHER.NL](#)

leer: er zat ook een familielid in de kerkenraad. Hetzelfde jaar adverteerde Rijkse in het blad *De School met den Bijbel* met 'zeer billijke condities' voor het bijzonder onderwijs. Schoolgebouwen van zijn hand zijn (in Nederland) echter niet bekend. Zakelijke klanten waren er in ieder geval. In 1908 opende de Internationale Automobielen Centrale, de autogarage van K. Landeweer op de hoek van de Biltstraat en Goedestraat. *De Revue der Sporten* vond het 'een typisch geveltje. Eenvoudig, smaakvol en zonder pretentie'. Men prees de 'eigenaardige doch wel Hollandsche bouwtrant' van Rijkse. Als geveldecoratie diende een strook kleine vierkante tegeltjes die in blokletters ook de bedrijfsnaam aangaven. Diezelfde techniek paste Rijkse een jaar later toe aan de Oudegracht 79-81 voor Wijnkoperij en Likeurstokerij August Baijer. De pui is daar later opengebroken voor V&D (tegenwoordig Scapino) en de tegeltjes zijn overschilderd. De automobielen-centrale is wel goed behouden, tegenwoordig als onderdeel van supermarkt Jumbo aan de Biltstraat.

Nederlands-Indië

Zijn overwegingen zijn onbekend, maar in 1911 zette Rijkse een grote stap. Hij verliet Utrecht om zich in Nederlands-Indië te vestigen. In Batavia zou hij chef-

de-bureau worden bij de architecten Hulswit-Fermont en Cuypers. De Amsterdamse architect Eduard Cuypers kreeg na een ontwerp voor de Javasche Bank in 1908 steeds meer opdrachten uit de kolonie. Hij besloot er met lokale compagnons een kantoor te openen. Cuypers moest zijn ontwerpen overigens wel aanpassen aan de gangbare koloniale stijl. Marius Hulswit was al gevestigd in Batavia, maar had assistentie nodig. Cuypers stuurde Henri Estourgie van het Amsterdams bureau en daarnaast Rijkse. Hoe hij daarvoor in beeld kwam is niet bekend, al zal de verwante bouwstijl hebben meegespeeld. Naast een rol als uitvoerder-architect bij Boekhandel Kolff & Co en Apotheek Rathkamp in Batavia, was Rijkse betrokken bij Cuypers' ontwerp voor het handelshuis Lindeteves-Stokvis in Batavia.

Na enige tijd kwamen ook zijn vrouw en kinderen uit Utrecht over. De band met het moederland bleef; vanuit Batavia was Rijkse in 1911 jurylid bij een prijsvraag voor arbeiderswoningen in IJsselstein. Dat kwam hem op een (korte) schorsing te staan van de Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst, omdat dit tegen het reglement was. En dat terwijl Rijkse bestuurslid was geweest van de afdeling Utrecht van die maatschappij.

Al in 1913 stopte Rijkse bij Hulswit-Fermont en Cuypers. Meegespeeld kan hebben dat het hoofdgebouw voor Lindeteves-Stokvis door gedoe met opdrachtgever of instanties veel soberder uitgevoerd was dan het ontwerp van Cuypers, die daar bepaald niet blij mee was. Rijkse keerde niet terug naar Nederland, maar vestigde zich als zelfstandig architect in Soerabaja op Oost-Java. 'Rijkse heeft het wel gehad in Batavia', schrijft Obbe Norbruis in zijn recente boek over Hulswit-Fermont en Cuypers in Nederlands-Indië. 'In Soerabaja komen drie projecten vrijwel gelijktijdig gereed. Het lijkt of daar alles vlotter verloopt dan in Batavia. Dat zal ook Rijkse opgevallen zijn tijdens zijn frequente bezoeken aan die stad. Mogelijk ging hij van Soerabaja houden en misschien nog meer van het koele, nabijge-

legen Malang.' Daar ging hij namelijk met zijn gezin wonen. In deze periode ontwierp Rijkse vooral woningen voor koloniale, grote witte huizen ingebed in het uitbundige groen.

In 1914 deed hij vanuit Soerabaja mee aan de prijsvraag voor het Australische parlamentsgebouw in Canberra (gewonnen door John Smith Murdoch). Rijkse schreef in 1916 in het *Bouwkundig Weekblad* over de bouwkunst in Nederlands-Indië. Hieruit blijkt een typisch koloniale houding: 'De Inlandsche werkman staat in vergelijking tot zijn Europeeschen collega op een zeer laag peil. (...) Ze voelen ook niets voor hun werk, ze breken het met net zooveel plezier

(als ik het zoo noemen mag) weer af, als ze het hebben opgebouwd'. Rijksen gaf evenzeer af op de Europese architectuur in Nederlands-Indië, die hij weinig origineel vond en niet aan het klimaat aangepast. Uit de wens 'Indië hebbe zijn eigen bouwtrant' sprak toch liefde voor het land. In 1920 lag er een prestigieus plan voor een schouwburg in Soerabaja. Een lokale krant schreef: 'De schouwburg is ontworpen door den architect Rijk Rijksen, die de volgende maand naar Europa gaat, ter bestudeering van de tooneel-inrichting'. Het schouwburgplan ging tot Rijksens teleurstelling echter niet door. Het lijkt erop dat hij aansluitend op deze Europese reis van de weeromstuit enkele jaren in Nederland is gebleven. In ieder geval duikt zijn naam - inclusief de vaste toevoeging Gzn. ter onderscheid van naamgenoten - van

1923 tot 1926 weer op in de Utrechtse adresboeken, nu aan de Oude Kerkstraat. Er zijn geen bouwwerken bekend uit deze jaren. Wel kwam in 1921 zijn protestantse Pregolan Bunder-kerk in Soerabaja gereed, maar waarschijnlijk lag het ontwerp er al. Het was 'een sieraad voor de stad', volgens de *Java-post*. Anderen vonden het gebouw teveel op een moskee lijken.

Soerabaja en Malang

In februari 1926 keerde Rijksen met het SS 'Prins der Nederlanden' terug naar Indië. In Soerabaja vormde hij vervolgens een architectenbureau met Henri Estourgie, met wie hij in Batavia voor Cuypers had gewerkt. Ze kregen onder meer opdrachten van General Motors en de Volkscredietbank. In 1929 deden ze de verbouwing van een markant gelegen hoekperceel in Soerabaja voor

een Arabische opdrachtgever. 'Alhoewel Arabieren over het algemeen nu juist niet de royaalste en gemakkelijkste principalen zijn, besloten wij, met het oog op het belangrijke punt in het stadsbeeld, toch een poging te wagen', schreven de bevooroordeelde architecten in het *Bouwkundig weekblad Architectura*. Ze gaven het pand extra allure door een opvallend modernistische klokkentoren te plaatsen met een gewapende betonplaat als fundament. In 1934 ontwierp de katholieke Estourgie de grote St-Theresiakerk in Malang (als Katedraal Santa Maria Bunda Karmel nog altijd prominent aanwezig), terwijl Rijksen werkte aan het protestantse Zendingsziekenhuis in Magelang. Of verschil in religie een rol speelde bij hun 'scheiding' aan het eind van dat jaar is niet gezegd; feit is dat Rijksen ook in Nederlands-Indië zeer actief gereformeerd was. Hij ontwierp kerkgebouwen, zat in de kerkenraad van Malang, droeg bij aan het evangelisatieblad *De Zaaier* en werd in 1933 in de stadsgemeenteraad van Malang gekozen voor de Christelijk-Staatkundige Partij (CSP). En in 1925 - vlak voor de terugreis naar Indië - werden in de Utrechtse Oosterkerk voorwerpen over het 'Zendingswerk der Gereformeerde Kerk' tentoongesteld die 'door de familie Rijksen-Oudegeest belangeloos ter beschikking gesteld' waren. Deze formulering wijst op actieve betrokkenheid van zijn vrouw.

Vanaf 1935 werkte Rijksen als zelfstandig architect vanuit zijn woonplaats Malang. Hij had daar een bouwkundig tekenaar in dienst, blijkt uit advertenties. In Soerabaja ontwierp hij een Hollands-Chinese school; in Malang enkele toko's met woningen, een hotel en een vakantiekolonie. Hij stuurde in 1939 een ontwerp in voor de prijsvraag voor het nieuwe stadhuis van Amsterdam. In 1941 maakte Rijksen zich in een ingezonden brief druk over onterecht gebruik van de afkorting BNA in Nederlands-Indië. Hij was daar zelf nog het enige officiële lid van de Bond van Nederlandsche Architecten, voortgekomen uit de Maatschappij

➤ De Pregolan Bunder-kerk in Soerabaja is nog altijd in gebruik als protestantse kerk. BRON: EAST JAVA MUSEUM INSTAGRAM

➤ Hoekpand in Soerabaja door Rijksen & Estourgie, 1929.

BRON: BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA 1930-7

tot Bevordering der Bouwkunst. 'Nu alle communicatie met het moederland is verbroken' en men dus geen navraag kon doen, maakten sommigen misbruik van 'de goede klank' van deze letters achter hun naam.

Al snel had Rijksen wel iets anders aan zijn hoofd. Begin 1942 namen Japanse troepen Java in. Europese burgers werden geïnterneerd. Hij kwam in een 'jappenkamp' terecht in Solo op Midden-Java, gescheiden van zijn vrouw. Zou hen in 1943 bericht uit Nederland hebben bereikt over de dood van hun dochter Neeltje? Op 19 november 1944 overleed Rijk Rijksen op 72-jarige leeftijd in Solo. Zijn stoffelijk overschot werd in 1947 bijgezet op de erebegraafplaats Kalibanteng in Semarang. Rijks vrouw Johanna en zoon Willem Johannes, die met zijn gezin ook in Malang woonde, overleefden de oorlog en vestigden zich nadien in Zeist.

Bronnen en literatuur

- HUA, archief 481 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902.
- HUA, archief 4006 Bouwvergunningen Dienst Stadsontwikkeling gemeente Utrecht 1853-1910: diverse bouwtekeningen.
- HUA, archief 1327 Vereniging Het Utrechtsch Museum van Kunstnijverheid, 28: Register van de leerlingen 1886-1913.
- HUA bibliotheek, Adresboeken (via hetutrechtsarchief.nl).
- Marceline Dolfin, *P.J. Houtzagers, architect* (doctoraalscriptie Utrecht 1984).
- Bibi van Hulten, Yvonne Schouten en Esther Wessel, *Jugendstil in Utrecht* (Historische reeks Utrecht 17, Utrecht 1992).
- Obbe Norbruis, *Alweer een sieraad voor de stad. Het werk van Ed. Cuypers en Hulswit-Fermont in Nederlands-Indië 1897-1927* (Edam 2018).
- R. Rijksen Gzn., 'Nederlandsche bouwkunst in Ned.-Indië', *Bouwkundig Weekblad* 1916 p. 124-126.
- Rijksen en Estourgie, 'Een interessante verbouwing', *Bouwkundig weekblad Architectura* 1930-7 p. 63-64.
- Pauline K.M. van Roosmalen, 'An Indisch Career in Five Stages: A Brief Account of the Indisch Life and Works of Henri and Jean Estourgie', *H.L.J.M. Estourgie and Son: Architects in Surabaya and Beyond* (Surabaya 2018) p. 10-25.
- Michiel Verweij, 'De Centraal Apotheek in Leeuwarden en Utrecht', *Vitruvius, onafhankelijk vakblad voor erfgoedprofessionals* 23 (april 2013) p. 22-28.
- Artikelen uit het *Utrechtsch Nieuwsblad* via hetutrechtsarchief.nl.
- Diverse kranten en tijdschriften via delpher.nl.

Henk J. van Rinsum is historicus en antropoloog. Hij hield zich bij de Universiteit Utrecht bezig met universitaire ontwikkelingssamenwerking en internationalisering. Hij werkt aan een boek over het koloniale verleden van de universiteit.

< Boortoren van de Bataafsche Petroleum Maatschappij op Sumatra in 1915.
SHELL HISTORICAL HERITAGE AND ARCHIVE

In 1925 verscheen er een artikel in *De Gids*, ondertekend door zeven Leidse hoogleraren, met de opvallende titel 'De aanslag op Leiden'. Om te begrijpen wat zij daarmee bedoelden, moeten we terug in de tijd. In een artikel uit 1899, ook verschenen in *De Gids*, sprak mr. C.Th. Van Deventer over 'Een Eerschuld' van Nederland jegens Indië en haar bewoners. In dezelfde geest riep koningin Wilhelmina in haar troonrede van 1901 Nederland op om 'geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen'. De inheemse bevolking moest de kans krijgen om zich verder te ontwikkelen door scholing en onderwijs. In 1901 publiceerde de journalist P. Brooshoofd hierover een brochure met de titel *De Ethische Koers in de Koloniale Politiek*. Nederland stelde zich daarmee op als 'dominee' maar wilde ondertussen ook 'koopman' blijven. De inheemse bevolking moest meer kans moeten krijgen op ontwikkeling en scholing, maar wel onder voogdij van het 'moederland'. In de periode van de ethische politiek - en zelfs als onderdeel hiervan - versterkte Nederland juist zijn greep op de gewesten buiten Java.

Conservatieve richting

Enkele personen die betrokken waren bij de koloniale onderneming, toonden zich ongelukkig met de ethische politiek. Meer onderwijs en vorming van de inheemse bevolking zou er immers toe kunnen leiden dat men de ketenen van het koloniale bewind zou willen verbreken. Het zou het idee van onafhankelijkheid in het denken van de lokale bevolking kunnen bevorderen. Vooral ondernemers met grote belangen in de kolonie zagen de ontwikkelingen met lede ogen aan. Ook conservatieve intellectuelen die gekant waren tegen de verlichtingsidealen en die een ontwikkeling richting volkssoevereiniteit de verkeerde weg vonden, toonden zich verontrust. Onder hen waren hoogleraren in de rechtsgeleerdheid die eind 19e en begin 20e eeuw onder invloed stonden van de historische rechtsschool uit Duitsland. M.W.F. Treub, voorzitter van de Ondernem-

De 'Olifaculteit' aan de Utrechtse universiteit

In 1925 begon er aan de Rijksuniversiteit Utrecht een Indologie-opleiding voor toekomstige ambtenaren in Nederlands-Indië, de toenmalige Nederlandse kolonie. De opleiding was een conservatief antwoord op het 'ethisch' Indologisch onderwijs in Leiden. Bij de Utrechtse faculteit werkten enkele bijzonder hoogleraren die gefinancierd werden door het bedrijfsleven. Een belangrijke donor was de Bataafsche Petroleum Maatschappij en daarom spraken al snel van de Olifaculteit.

mingsraad voor Nederlandsch-Indië, en F.C. Gerretson vonden elkaar in de onvrede over het koloniale denken in de ethische lijn zoals dat vooral in Leiden beleden werd. En juist daar werden de hogere ambtenaren opgeleid voor een functie in het civiele corps in Nederlands-Indië. Gerretson was zelfverklaard historicus, socioloog en conservatief christelijk-historisch politicus. Hij was ook dichter en publiceerde in 1911 onder het pseudoniem Geerten Gossaert de bekend geworden dichtbundel *Experimenten*. Gerretson, die enkele jaren directiesecretaris van de Bataafsche Petroleum Maatschappij was geweest, schreef een nota voor

de Ondernemingsraad waarin hij ideeën ontvouwde voor een opleiding in een meer conservatieve richting, waarbij het idee van het 'historisch geworden', ook wat betreft koloniale verhoudingen, centraal stond. Gerretson wilde een nieuwe Indologie-opleiding beginnen met een aantal bijzonder hoogleraren. Bijzondere leerstoelen konden worden ingesteld en gefinancierd door organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, in tegenstelling tot de gewoon hoogleraren in dienst van de universiteit zelf. Via de contacten van Treub in het bedrijfsleven kwam er voldoende kapitaal binnen om een fonds daartoe op te richten. Het Koloniaal Instituut in Amsterdam wilde echter niet als gastheer van de opleiding fungeren en bij de universiteit van Amsterdam verwachtte men teveel oppositie tegen de conservatieve ideologie achter het plan. Uiteindelijk viel de keuze op Utrecht. Op 26 januari 1925 werd de stichting Fonds ten behoeve van Indologische Studiën aan de Rijksuniversiteit te Utrecht opgericht. Het ging de stichting om het bevorderen van 'de ontwikkeling van Nederlandsch-Indië langs de lijnen van historische groei [...] zulks mede ter versterking van den band, die tusschen beide deelen van het Koninkrijk der Nederlanden bestaat.' Het fonds ontving bijdragen van verschillende bedrijven, waaronder de Bond van Eigenaren van Nederlandsch-Indische Suikerondernemingen en de Bataafsche Petroleum maatschappij. De latere secretaris van het fonds, H.A. van Gybland Oosterhoff, schreef in het *Gedenkboek 1925-1935* 'Utrecht was in geestelijk opzicht de meest aangewezen universiteit' en daar had hij geen ongelijk in. De onderneming kreeg veel steun van het curatorium van de Utrechtse universiteit, vooral van enkele hoogleraren in de rechtsgeleerdheid, onder wie de invloedrijke J.Ph. Suijling. Sommigen van hen waren beïnvloed door

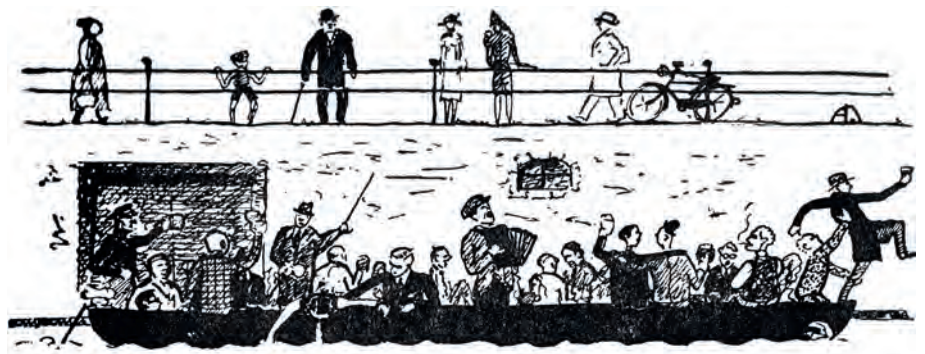
het denken van de Historische Rechtschool in Duitsland. Daarin stond het eigen karakter van een land of volksdeel centraal, evenals een organische samenhang tussen volkskarakter, recht en politieke vorming, de noodzaak van geleidelijke hervormingen en het idee dat het nieuwe moet wortelen in het oude.

Polemiek Utrecht-Leiden

In aanloop naar de vestiging van de opleiding in Utrecht speelde zich een felle polemiek af in de landelijke kranten. De bedenkers van de opleiding in Utrecht zetten zich nadrukkelijk af tegen Leiden met zijn (vermeende) ethische ideologie. Het mikpunt van de kritiek betrof specifiek de hoogleraren volkenrecht C. van Vollenhoven en de islamoloog en arabist Chr. Snouck Hurgronje. Het al genoemde artikel 'De aanslag op Leiden' was een repliek van de Leidse hoogleraren op de kritiek van Gerretson c.s. Enkele jaren eerder was Gerretson al te gast geweest in de Leidse studentensociëteit Minerva - in zijn woorden 'in het hol van de leeuw' - waar hij, in aanwezigheid van Van Vollenhoven en de Indonesische student en nationalist Mohammed Hatta, sprak over de tegenstelling tussen 'Leidsche ideologie en Indische realiteit'. Daarbij stond dan de 'Leidsche ideologie' voor verregaande zelfbeschikking van een toekomstige Indonesische eenheidsstaat en de 'Indische realiteit' voor een historisch gegroeide Indische verscheidenheid. Kritiek op de Utrechtse visie kwam niet alleen uit Leiden. De Amsterdamse hoogleraar R. Kranenburg schreef in 1925 in het tijdschrift *De Opbouw* plastisch: "Sol iustitiae illustra nos", "verlicht ons o zonne der gerechtigheid", luidt zoo niet het edele devies der Utrechtsche Universiteit? Ja, ja. Mooi aan het eind van een inaugureele rede; of van een toast. Tegen de al te felle

- < Groepsportret van de Indologie-professoren uit 'Utrecht in Woord en Beeld', 1925. HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL
- Vaandel van de Utrechtsche Indologen Vereeniging, opgericht in 1925. UIT: UTRECHTSCH E INDOLOGEN ALMANAK
- > Spotprentje over de vete Utrecht-Leiden, 1940. UIT: UTRECHTSCH E INDOLOGEN ALMANAK
- ▼ Eerste lustrum van de Utrechtsche Indologen Vereeniging in de aula van het Academieggebouw, 1929. JOCHMANN DISCO / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

LANGS UTRECHTS GRACHTEN
WEERKLINT ZAT GELAL.
EEN VEETE LEIDEN-UTRECHT
GELDT HOOGSTENS OP DE WAL.

stralen der gerechtigheidszonne beschut haar voortaan de planterschoed'. Ook binnen de Utrechtse universiteit zelf was er oppositie van een behoorlijk aantal hoogleraren. Bijzondere leerstoelen die een politiek doel leken te hebben én die gefinancierd werden door donaties uit het bedrijfsleven, dat was ook voor enkele Utrechtse hoogleraren een brug te ver. Overigens is er tegenwoordig nog steeds discussie over de relatie tussen universiteit en bedrijfsleven bij de financiering van bijzondere leerstoelen. De opzet van Gerretson c.s. was eigenlijk heel modern. Uiteindelijk kreeg de onderneming toch de zegen van de Utrechtse universiteitsbestuurders én van de Nederlandse overheid. Na een uitvoerige discussie in met name de Eerste Kamer vestigde het Fonds voor Indologische Studiën een aantal bijzonder hooglerarschappen aan de faculteit der Rechtsgeleerdheid en de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte. Als 'vereinigde faculteiten' boden zij een opleiding in 'De Indologische studie' of 'Het Nederlandsch-Indisch recht'. In modern jargon was het een interfacultaire opleiding en geen afzonderlijke faculteit,

maar gemakshalve spreken we over de Indologische faculteit. Vanwege de financiering van het Fonds voor Indologische Studiën werd er al snel gesproken van de Oliefaculteit of Petroleumfaculteit. Volgens sommigen zou echter Suikerfaculteit een betere benaming zijn geweest omdat de oliemaatschappij, in tegenstelling tot de suikerondernemingen, aanvankelijk aarzelde over een bijdrage.

Eén van de docenten kwam zelf uit Indië: Mas Prijoetomo, die aangetrokken was om Javaans te doceren. Hij verscheen bij de opening in de Domkerk in oktober 1925 in 'nationaal costuum'. Zijn positie in de Indologische faculteit kostte hem het lidmaatschap van de Perhimpoean Indonesia, de vereniging van Indonesische studenten in Nederland waarin de eerdergenoemde Mohammed Hatta (de latere vice-president van de Republiek Indonesia) een belangrijke rol speelde. Prijoetomo had zich immers

verkocht aan 'de verdrukkende kapitalisten'. Hij had zijn doctoraal examen in Leiden gedaan en zou in 1934 in Utrecht promoveren bij J. Gonda, bijzonder hoogleraar Maleise en Javaanse taal- en letterkunde.

Studenten en promovendi

Na de aanloop in 1925 trok de Indologische faculteit een redelijk aantal studenten. In het studiejaar 1933-34 stonden er 138 studenten ingeschreven bij Indologie, tegenover 256 bij godgeleerdheid, 232 bij rechtsgeleerdheid en 179 bij letteren en wijsbegeerte. In 1939 telde de Indologische faculteit 198 studenten, waarvan 19 vrouwen. Eén van die studenten was de latere schrijver A. Alberts, die in *De Utrechtse herinneringen* gemakkelijke verhalen vertelde over de 'merkwaa-dige' Gerretson (p. 42-49), maar ook over de 'Oliefaculteit' (p. 35-40). Alberts promoveerde in 1939 bij Gerretson op het proefschrift *Baud en Thorbecke*. Er was in de Universiteitsbibliotheek een 'Indologische leeszaal' en een 'Leesportefeuille voor Studenten in de Indologische Studiën' in het Volkenkundig Instituut Achter de Dom. Gerretson had zijn werkkamer bij het Geografisch Instituut aan de Drift. Al snel ontwikkelde de faculteit zich tot een 'gewone' Indologische opleiding. Er zijn geen aanwijzingen dat de financiers zich actief met de inhoud van het programma bemoeiden. De keuze voor Leiden of Utrecht was voor veel studenten waarschijnlijk een louter praktische. Illustratief is de inhoud van het *Handboekje, voor het academiejaar 1929-1930, uitgegeven door de Utrechtsche Indologen Vereeniging*. Bij veel onderdelen van het lesprogramma wordt verwezen naar boeken van de vermaledijde auteurs uit Leiden. Ook namen sommige 'gewone' hoogleraren van verschillende faculteiten een deel van het programma voor hun rekening. Bovendien zaten er vooraanstaande Utrechtse hoogleraren in de wetenschappelijke raad, zoals F.A.F.C. Went, die

< Portret van Frederik Carel Gerretson door Sierk Schröder uit 1950. [UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT](#)

↳ Het Geografisch Instituut aan de Drift 21, waar Gerretson zijn werkkamer had. [J.G. PIERIK / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL](#)

> Masdoelhak Nasoetion (met baret) als student in Leiden. Hij promoveerde in 1943 in Utrecht. [KITLV / LEIDEN UNIVERSITY LIBRARIES](#)

↳ 'Ik zal handhaven.' Omslag van de Utrechtsche Indologen Almanak 1939. [UIT: UTRECHTSCH E INDOLOGEN ALMANAK](#)

na een verblijf in Indië hoogleraar biologie was geworden in Utrecht, de microbioloog en latere Nobelprijswinnaar Chr. Eykman, die eveneens in Indië had gewerkt, en de rechtsgeleerden J. de Louter, B.C. de Savornin Loman en tot slot als voorzitter J.Ph. Suijling. De spil van de Utrechtse opleiding was zonder twiifel Gerretson, tot 1939 bijzonder hoogleraar met als leeropdracht 'De oude en jongere geschiedenis van Nederlandsch-Indië en de vergelijkende koloniale geschiedenis, benevens de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië'. Hij was ook promotor van een reeks dissertaties. Er waren sterke geruchten dat Gerretson zelf grote delen van die proefschriften had geschreven. Gerretson toonde zich tegenover zijn vriend P. Geyl, bondgenoot in de Groot-Nederlandse gedachte en 'gewoon' hoogleraar, verbitterd over zijn positie als bijzonder hoogleraar. Hij miste daarbij de academische erkenning. Op instigatie van Geyl werd Gerretson uiteindelijk in juni 1939 benoemd tot (buiten)gewoon hoogleraar in 'De constitutioneele geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden' aan de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Ook de andere hoogleraren van de Indologische faculteit hadden promovendi. In 1943 promoveerde de Indonesiër Masdoelhak Nasoetion bij bijzonder hoogleraar volkenkunde H.Th. Fischer. Nasoetion was bevriend met Mohammed Hatta en gehuwd met de Nederlandse Adriana van der Have. Later werd hij regeringssecretaris van de Indonesische delegatie bij de besprekingen met de Nederlandse overheid. Hij zou in december 1948 in Kaliurang door Nederlandse militairen worden vermoord (zie het artikel 'Afgemaakt als een dolle hond' door Frank Vermeulen in *NRC Handelsblad* van 17 januari 2020).

Rijkseenheid

Ook al ontwikkelde de Indologische faculteit zich tot een 'normale' opleiding, sommigen van de bijzonder hoogleraren lieten zich in de publieke arena van de jaren dertig gelden. In 1929 werd onder auspiciën van de Indologische faculteit het weekblad *De Rijkseenheid. Staatkundig economisch*

weekblad ter versterking van de banden tusschen Nederland en de Indiën gepubliceerd met Van Gybland Oosterhoff als hoofdredacteur. Het blad ontwikkelde zich al snel tot een spreekbuis van de koloniale lobby. Van Gybland Oosterhoff sprak zelf van de 'Utrechtsche Koloniale school'. Het blad droeg de ideologie van de 'Rijks-eenheid' uit. De toonzetting was conservatief en fel anti-communistisch. In oktober 1932 pleitte Van Gybland Oosterhoff in een hoofdartikel voor een 'Nationaal Herstel-concentratie'. Hij werd één van de leiders van het Verbond voor Nationaal Herstel, een uiterst conservatieve politieke groepering waarvan nogal wat docenten van de Indologische faculteit lid waren.

Eén van de hoogleraren, H. Westra, werd in 1942 - in vol NSB-ornaat - benoemd tot burgemeester van Den Haag. Een andere excentrieke docent, J.L. Pierson, korte tijd hoogleraar Japans, stond op persoonlijke voet met Mussolini via zijn vrouw, de schrijfster Ellen Forest. Gerretson koketteerde een tijdje met het fascisme als lid en voorman van de Nationale Unie. Van Gybland Oosterhoff speelde dus een centrale rol van bij het Verbond voor Nationaal Herstel. De fascistische priester en Mussolini-adept Wouter Lutkie ging begin 1937 voor in een dienst bij het vroegtijdig overlijden van zijn vriend Van Gybland Oosterhoff. In haar bestaan leverde de Indologische faculteit tientallen gekwalificeerde studenten af die als ambtenaar in het koloniale bestuursapparaat van Nederlands-Indië gingen werken. De onafhankelijkheid van Indonesië betekende het einde van de opleiding. Terugkijkend op

de erfenis van de 'Oliefaculteit' blijft in de eerste plaats een kwalijke reuk hangen rond de politieke richting van enkele docenten en hoogleraren. Maar er lopen ook directe lijnen naar de taalkundige Indologische traditie in Utrecht via het werk van de wereldberoemde hoogleraar Sanskriet J. Gonda, begonnen als bijzonder hoogleraar in de Indologische faculteit. Hij bleef hoogleraar tot 1975. Bij bezuinigingen in de jaren 80 werd de afdeling Indische talen en culturen 'samengevoegd' met die van - nota bene - Leiden. Dat was het einde van de Indologie in Utrecht. Een andere erfenis is de ontwikkeling van de antropologie. H.Th. Fischer was bijzonder hoogleraar volkenkunde bij de Indologische faculteit en werd een van de grondleggers van de culturele antropologie in Utrecht. Dit vakgebied ontwikkelde zich tot een gerespecteerde academische discipline in het kielzog van koloniale praktijken zoals die van de Oliefaculteit.

Literatuur

- C. Fasseur, *De Indologen; Ambtenaren voor de Oost [1825-1950]* (Amsterdam 1995).
- H. Feddema en O.D. van den Muijzenberg, 'Was de Utrechtse Indologie-opleiding een petroleum faculteit', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 1976-1977.
- Emile Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen 1983).
- E.B. Locher, *Ethiek in fragmenten* (Utrecht 1981) p. 201.
- A.G.M. Pieterse, *De Controverse Leiden-Utrecht* (doctoraalscriptie Groningen 1977).
- Henk J. van Rinsum, 'Secretaris van de restauratie in het interbellum: Horace Hugo Alexander van Gybland Oosterhoff (1887-1937)', *Tijdschrift voor Biografie* 2014 p. 58-68.
- Henk J. van Rinsum, 'Zonen der Hervorming. De Utrechtse universiteit 1853-1936 - een politiek-intellectuele collectieve identiteit in een zich ontwikkelend universitaire bestel?', *Universiteit en Identiteit. Over samenwerking, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse universiteiten* (Hilversum 2017) p. 25-46.

Utrechts eredoctoraat voor Eleanor Roosevelt

‘Volk en Vorstenhuis eerden de treffelijke sociale strijdster Mrs. Eleanor Roosevelt’. Met deze kop opende het *Utrechtsch Nieuwsblad* op 20 april 1948. Het avondblad vestigde zo de aandacht op een gewichtige gebeurtenis eerder die dag in de Domkerk. Eleanor Roosevelt (1884-1962), de weduwe van de in 1945 overleden Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt, ontving toen namelijk een eredoctoraat in de rechtswetenschap van de Utrechtse universiteit.

Frits Broeyer was hoofddocent kerkgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en schreef ‘Het Utrechtse universitaire verzet 1940-1945’ (2014).

De Academische Senaat ging op 16 februari 1946 akkoord met de door het dagelijks bestuur ingediende voordracht van vier eredoctoraten in verband met de Tweede Wereldoorlog. Het voorstel om Eleanor Roosevelt te kandideren was afkomstig van professor G.M. van der Plank. Zijn oordeel had veel gezag vanwege moedig gedrag en een lange onderduikperiode tijdens de bezetting. Het eredoctoraat was in de eerste plaats bedoeld om Franklin D. Roosevelt te eren. De Academische Senaat besloot het in diens plaats aan zijn weduwe toe te kennen als teken van de dankbaarheid van het Nederlandse volk voor de inspanning van de Verenigde Staten voor de bevrijding en de offers die daarmee gepaard gingen. Ook al stond het feit centraal dat Eleanor Roosevelt de weduwe was van Franklin D. Roosevelt, toch kwam zij ook persoonlijk zeker in aanmerking voor een eredoctoraat. Sinds december 1945 was ze als afgevaardigde naar de Algemene Vergadering actief in de Verenigde Naties. Zij was voorzitter van de door de VN ingestelde mensenrechtencommissie en had zodoende een doorslaggevend aandeel in de opstelling van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die de Algemene Vergadering op 10 december 1948 zou aanvaarden.

Drukke agenda

Men beseftte in universitaire kring meteen, dat de regering van het Utrechtse voornemen op de hoogte gebracht diende te worden. Het sprak eveneens vanzelf dat iemand bij Eleanor Roosevelt moest peilen of zij een eredoctoraat van de Utrechtse universiteit op prijs zou stellen, alvorens er een officiële brief uitging. Hiervoor is mogelijk J.H. van Roijen ingeschakeld, die in 1945 had deelgenomen aan de besprekingen waaruit de Verenigde Naties ontstonden. Van Roijen had in Utrecht gestudeerd en was er ook gepromoveerd. Bovendien maakte hij als minister (eerst zonder portefeuille, later van buitenlandse zaken) deel uit van het kabinet Schermerhorn-Drees. Bij dat polsen van Eleanor Roosevelt kan overigens ook Stanley K. Hornbeck, van 1945 tot 1947 ambassadeur van de Verenigde Staten in Nederland, betrokken zijn geweest. Van een gelijktijdige uitreiking met de drie andere eredoctoraten op 26 maart 1946 kon door de vele verplichtingen van Eleanor Roosevelt geen sprake zijn. Door haar drukke bestaan kon de uitreiking pas in 1948 plaatsvinden en bovendien niet op 26 maart, de dies van de Utrechtse universiteit. Uiteindelijk viel de keuze op 20 april 1948. Getuige de notulen van de Academische Senaat stond die dag op 13 maart nog niet vast. Waarschijnlijk liepen de latere contacten over de definitieve afspraak deels via de Amerikaanse ambassade. Behalve de ambassadeur Herman B. Baruch waren namelijk zo’n 50 leden van zijn staf bij de uitreiking van het eredoctoraat op 20 april in

◀ Portret van Eleanor Roosevelt door Douglas Chandor, 1949.

THE WHITE HOUSE HISTORICAL ASSOCIATION

➤ Eleanor Roosevelt en rector magnificus Bijlsma voor de ingang van het Academiegebouw.

F.F. VAN DER WERF / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE

BEELDMATERIAAL

↙ Met erepromotor Van Brakel en rector magnificus Bijlsma. ANEFO / NATIONAAL ARCHIEF

de Domkerk aanwezig. Maar ook de goede contacten van prinses Juliana met Eleanor Roosevelt moeten bij het vastleggen van de afspraak voor de erepromotie een rol hebben gespeeld. Het tweedaagse bezoek aan Nederland ving op maandagmorgen 19 april 1948 aan. Juliana wachtte haar toen in Den Haag op voor Huis ten Bosch. Tegen de avond zou zij ook het gezin van de kroonprinses op Soestdijk bezoeken. Op maandagmiddag was er ter ere van Eleanor Roosevelt een ontvangst in de Ridderzaal. Marie Anne Tellegen, verzetsstrijdster en directeur van het Kabinet der Koningin, sprak haar als voorzitter van het Nederlandse Vrouwen Comité toe. Vervolgens hield Eleanor Roosevelt een toespraak over de betekenis die vrouwen voor de wereld kunnen hebben. Bij het huldebetoon waren tal van ministers aanwezig, onder wie minister-president L.J.M. Beel. Verder onder anderen de vice-voorzitter van de Raad van State, de voorzitters van de Tweede en Eerste Kamer, de fractievoorzitters van de politieke partijen, de commissaris van de koningin in Zuid-Holland en de burgemeesters van Den Haag en Amsterdam. Deze bijeenkomst in de Ridderzaal toont, net als het Utrechtse eredoctoraat, aan hoezeer Eleanor Roosevelt gewaardeerd werd in Nederland.

De plechtigheid

Waarschijnlijk is er door de Utrechtse universiteit nooit een eredoctoraat uitgereikt dat zoveel voldoening gaf als dat van Eleanor Roosevelt. Iets soortgelijks kan betoogd worden voor de plechtigheden in de Domkerk. Het gebouw is niet alleen een centrum van een godsdienstige gemeenschap, maar ook de belangrijkste semi-publieke ruimte in de stad Utrecht. Dat daar op dinsdag 20 april 1948 het ideaal van de rechten van de mens zo waardig centraal kon staan, maakte de dag van Eleanor Roosevelt's doctorering honoris causa dan ook tot een bijzondere in de lange geschiedenis van het monument. De eerste zin in het openingsartikel van het *Utrechtsch Nieuwsblad* die avond mag overdreven aandoen, maar toont gevoel van de verslaggever voor de entourage: 'Door de gotische

gewelven van Utrechts Domkerk zingen orgeltonen, gewekt door de meesterhand van de Dom-organist Stoffel van Viegen. Zo aanstonds verschijnen hier de genodigden in het met tapijten opgeluisterde kerkgebouw.' Er waren uiteraard veel meer genodigden, maar hier ging het om de vier in de consistoriekamer officieel ontvangen eredoctores, die eerder als zodanig onderscheiden waren. Bij twee van hen gebeurde dit in 1946, als blijk van respect voor het verzet tijdens de oorlog van respectievelijk de Rooms-Katholieke en Nederlandse Hervormde Kerk, kardinaal J. de Jong en ds. K.H.E. Gravemeyer.

Een andere verslaggever beschreef de stoet die zich vanuit het Universiteitsgebouw via het Domplein rond 14.30 uur naar de kerk begaf. Al twee uur eerder stond een 'drie rijen dik' publiek achter een afzetting te wachten, tot op het tijdstip dat 'de zware luidklokken vanaf de Domtoren hun bronzen klanken over de stad [lieten] galmen' en het ceremonieel met het zich naar de kerk begevende cortège aanschouwd kon worden. De hoofdingang van de Domkerk bevond zich toen aan de zijkant bij de Domstraat. De wandeling van de stoet kerkwaarts nam dus meer tijd in beslag dan sinds de hoofdingang tegenover de Domtoren gelegen is. De

beide pedellen gingen voorop met hun staf in de hand. Dan kwam de stoet met eerst prinses Juliana en naast haar de president-curator L.H.N. Bosch van Rosenthal, gevolgd door prins Bernhard en de overige curatoren. Centraal in de verdere stoet liepen Eleanor Roosevelt en de rector magnificus U.G. Bijlsma met achter hen de erepromotor professor S. van Brakel, waarna een lange rij van hoogleraren het cortège compleettede. Zoals gebruikelijk bij universitaire plechtigheden als deze, droegen de professoren hun toga en baret. De president-curator, rector magnificus en president-kerkvoogd wachtten buiten bij de ingang van de kerk voor de ontvangst van koningin Wilhelmina. Om 'klokslag drie uur' reed de hofauto voor en konden zij haar begroeten. Op de stoep van het kerkgebouw bood de echtgenote van de secretaris van het College van Curatoren J.H. des Tombe de koningin een boeket bloemen aan, waarna zij zich naar haar 'zetel' begaf. De verslaggever binnen had intussen vastgesteld, dat een stralende zon door de vensters van de Domkerk brak: 'een feestzon, die ook dit Utrecht een vrolijk aanzien geeft, deze met vlaggen getooide stad'.

Van de 1.200 beschikbare plaatsen in de Domkerk was er geen onbezet gebleven. De plechtigheid begon met een korte toespraak in het Engels van rector magnificus Bijlsma, die het besluit van de Academische Senaat in februari 1946 om Eleanor Roosevelt een eredoctoraat te verlenen aanhaalde. Hij sprak ook de bij de uitreiking voorgescreven Latijnse formule uit. Vervolgens verklaarde de erepromotor Van Brakel in het Nederlands Eleanor Roosevelt tot doctor in de rechtsgeleerdheid en overhandigde hij haar de doctorsbul 'van het Grootzegel der Universiteit voorzien'. Ter afsluiting van het ceremoniële ritueel hing de voorzitter van de juridische faculteit, professor L.J. Hijmans van den Bergh, de 'cappa' als onderscheidingsteken over haar schouders.

Lofrede

Professor Van Brakel, hoogleraar burgerlijk recht en internationaal privaatrecht, begon zijn Engelstalige laudatio, een lofrede met een beschouwing over de grote waarde van het verzetswerk van vrouwen tijdens de oorlog en het door hen vervullen van allerlei beroepen in die periode. Dit alles was van grote betekenis voor de vrouwenemancipatie. In zijn laudatio sprak Van Brakel Eleanor Roosevelt weliswaar direct toe, maar natuurlijk met de bedoeling dat de aanwezigen in de Domkerk een indruk van haar verdiensten kregen.

Al sinds de jaren 20 had zij zich volgens hem op diverse gebieden onderscheiden en in het bijzonder op dat van de vrouwenrechten. Maar ook haar strijd tegen kinderarbeid en de inspanningen om de werkomstandigheden van arbeiders te verbeteren waren doeltreffend geweest. Gedurende een

meer dan twaalf jaar durende ambtsperiode ging haar echtgenoot Franklin D. Roosevelt zijn land en de wereld voor in het verwezenlijken van de idealen van vrijheid en democratie. Zij had duidelijk een inbreng in dat streven. Haar radiotoespraken en artikelen oefenden een grote invloed uit. Zij was zijn trouwe medestander. Na Roosevelt's overlijden bleef zij actief. Professor Van Brakel stond uitvoerig stil bij het werk van Eleanor Roosevelt voor de Verenigde Naties in de mensenrechtencommissie. Hij verbond haar eredoctoraat in de rechtswetenschap zo met de *Universal Declaration of Human Rights*, toen nog een concept, maar, zoals hij het uitdrukte: 'the ultimate end of the U.N.O., the concise summing up of all its aims'.

In maart 1948 was het Marshallplan door het Amerikaanse congres aanvaard en op 8 april in werking getreden. In Europa bestond enige vrees voor imperialistische bedoelingen van de VS. Voorafgaande aan haar reis naar Europa had George Marshall als minister van buitenlandse zaken Eleanor Roosevelt aangeraden om in haar redevoeringen de positieve bedoelingen van het plan duidelijk te maken. In haar weerwoord in de Domkerk gaf zij op haar wijze gevolg aan dit advies. Ze legde grote nadruk op het belang van internationale samenwerking en vriendschap tussen de volkeren. Groei van de welvaart betekende de mogelijkheid voor mensen om zich te ontplooiën en zo gebruik te kunnen maken van de

waarden die de democratie in zich bergt. Uitwisselingsprogramma's tussen de Europese en Amerikaanse universiteiten achtte zij van groot belang. Ze bepleitte verbetering van de mogelijkheden om te reizen voor hen die daar onvoldoende middelen voor bezaten. Er moest gezorgd worden voor de uitwisseling van boeken, kunstenaars en docenten, opdat misverstanden tussen de volkeren verdwenen dankzij de wederzijdse contacten. Na de officiële beëindiging van de plechtige bijeenkomst in de Domkerk konden de belangstellenden op het Domplein het cortège opnieuw aanschouwen. Zij maakten van de gelegenheid gebruik om Eleanor Roosevelt toe te juichen. In de aula van de universiteit vond de gebruikelijke receptie plaats. Na afloop hiervan werd zij tijdens een rijtoer in een koets door de binnenstad van Utrecht opnieuw luid en enthousiast toegeluicht. Toen Churchill op 10 mei 1946 van de Leidse universiteit een eredoctoraat ontving, bezocht hij na afloop de studentensociëteit Minerva van het alleen mannelijke leden tellende corps. Eleanor Roosevelt bracht tijdens de rijtoer een bezoek aan het Clubgebouw van de Utrechtsche Vrouwelijke Studenten Vereniging (UVSV) aan de Drift.

Nabeschouwing

Eleanor Roosevelt schreef dagelijks een krantencolumn 'My day'. In haar bijdrage van 23 april 1948 kwam de erepromotie te Utrecht aan bod. Volgens haar vond deze plaats in de 'chapel' van de Utrechtse universiteit, een aanduiding voor de Domkerk die op het eerste gezicht misschien verbaast. Zij zal gedacht hebben aan de 'chapel' van Princeton of die van de colleges in Engeland, waar zij tijdens haar jeugd een kostschool bezocht. Over de Utrechtse hoogleraren in hun zwarte 'gowns' met witte beffen, die vlak bij haar in het noordertransept zaten, schreef Eleanor Roosevelt dat zij de herinnering aan een oud schilderij opriepen. Ze deden haar ook denken aan de afstammelingen van naar de Verenigde Staten geëmigreerde Nederlanders. De voorouderlijke band met Nederland van het geslacht Roosevelt - waartoe zij trouwens al door geboorte behoorde; ook haar 'meisjesnaam' was Roosevelt - werd in alle toespoken aangeept, ook door haarzelf. Zij ging er in haar column bescheiden op in door de nadruk te leggen op de belangstelling van haar echtgenoot voor de Nederlandse herkomst van de Roosevelts. Overigens zou er in 2000 een artikel verschijnen over de Utrechtse voorouders van Franklin D. Roosevelt, maar deze link was destijds nog niet bekend. In het universiteitsblad *Sol Iustitiae* berichtte rector Bijlsma een week na de plechtigheid dat Eleanor Roosevelt hem had gevraagd haar dank over te brengen en dat zij de ontvangst als 'roerend hartelijk' ervaren had. Hij voegde hieraan toe dat de universitaire gemeenschap zich terdege

moest realiseren wat het betekende, dat iemand met zoveel betekenis voor haar land en de wereld, het door de Utrechtse universiteit toegekende eredoctoraat ontmiskenaar op hoge prijs stelde. Na zoveel jaren verdient ook nog iets anders vermelding. Eleanor Roosevelt heeft in haar leven veel wantrouwen, jaloezie en zelfs haat te verduren gehad, zoals die vrouwen trof die zich op intellectueel en organisatorisch gebied onderscheidden. Ze heeft hierdoor ondanks alle succes geen gemakkelijk leven gehad. Tegenwoordig is iedereen er in het Utrechtse universitaire milieu aan gewend dat vrouwen hoogleraar zijn. In de jaren 40 was dat nog heel anders. Professor J. Westerdijk, hoogleraar plantkunde, behoorde toen tot de weinige vrouwen in het cortège. Eleanor Roosevelt was niet alleen voorzitter van de mensenrechtencommissie van de Verenigde Naties, maar tegelijkertijd ook vrouwelijk lid van de afvaardiging naar de Algemene Vergadering van de VN. Mede door haar inzet voor vrouwenrechten en de opofferingen die zij zich voor haar idealen moest getroosten, werd zij een rolmodel in de ware zin des woords.

▶ In de Domkerk tijdens de promotieplechtigheid.

J.D. NOSKE, ANEFO / NATIONAAL ARCHIEF

◀ Weerwoord door Eleanor Roosevelt.

J.D. NOSKE, ANEFO / NATIONAAL ARCHIEF

▲ Aankomst van Eleanor Roosevelt bij de UVSV, Drift 19.

L.H. HOFLAND / HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Bronnen

- HUA, archief 292-1 Rijksuniversiteit Utrecht, 10: Academische Senaat, Resoluties en notulen, en 22: Senatus Contractus, Notulen 1943-1950.
- Allida M. Black (ed.), *The Eleanor Roosevelt Papers*, Vol. 1, *The Human Rights Years, 1945-1948* (Detroit 2007) p. 794-797.
- Barbara Oomen, 'Een eredoctoraat voor een volmaakte moeder van vijf kinderen', *Digitaal Universiteitsblad (DUB)*, 17 april 2014.
- 'Redevoeringen (...) op 20 April 1948', *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Utrecht 1947-1948* p. 81-101.
- *Sol Iustitiae* 3 (1947-1948) nr. 27.
- *Utrechtsch Nieuwsblad* 20 april 1948.

Collectie De Soeten verliest laatste schatbewaarder

Onlangs overleed Fernando de Soeten (1945-2020), die een enorme verzameling 'Utrechtiana' van J.A. Moesman en van zijn vader H.J. de Soeten beheerde en uitbreidde. Bovendien wist hij met grote gedrevenheid zijn collectie NSB en Tweede Wereldoorlog uit te bouwen tot museale proporties. De Soeten senior en junior waren verzamelaars pur sang.

Han Ruyters is eigenaar van prentbriefkaarten-antiquariaat 'Groeten Uit' in Utrecht. **Hans Ebbink** is kunsthistoricus en medewerker van 'Groeten Uit'.

Wie wel eens een enigszins zeldzaam boek over de stad Utrecht heeft gekocht, kan daarin een ex libris aantreffen met een voorstelling van een lezende man achter een bureau. Achter hem staat een grote boekenkast en door het raam is de Domtoren zicht-

baar. Waar zijn interesse naar uitgaat, wordt duidelijk uit de grote map of publicatie met de aanduiding 'Oud Utrecht' die tegen de tafel staat. Die man was Hendrik Johan de Soeten (1906-1982).

De geboren Utrechter leidde een tamelijk onopvallend leven, eerst als kantoorbediende en later als ambtenaar van het Utrechtse Huisvestingsbureau. Vanaf de jaren 20 bouwde hij echter een giganti-

sche verzameling van Utrecht-gerelateerd historisch drukwerk op, variërend van tramkaartjes, reisgidsen van de spoorwegen, plattegronden van stad en omgeving, programma's van muziekkuitvoeringen, tot uitnodigingen voor tentoonstellingen van het Genootschap Kunstliefde, stedelijke aankondigingsbiljetten en Utrechtse kranten en tijdschriften. Hij was het die in de zomer van 1944 in een advertentie in het *Utrechtsch Nieuwsblad* een beloning uitloofde voor de vinder van een pakket met oude kranten van rond 1800 en Utrechtse adreskaarten die hij op verzamelaarspad was verloren.

Het was in deze oorlogsjaren dat De Soeten voor het eerst als bruikleengever naar voren trad. In een van zijn documentatiemappen bevindt zich een beknopt overzicht van de tentoonstelling 'Tooneel in Utrecht, 1821-1941', die in mei 1941 ter gelegenheid van de sluiting van de oude stadsschouwburg op het Vredenburg in de foyer daar te zien was. De opsomming van 19e-eeuwse verkeersvoorschriften, programma's van toneelvoorstellingen, toegangsbewijzen en foto's van de omgeving van de schouwburg met paardenmarkt en kermis, suggereert betrokkenheid van De Soeten bij deze expositie. Door een bruikleenformulier uit januari 1943 weten we dat De Soeten 46 drukwerken en foto's uit zijn collectie beschikbaar stelde over diverse vormen van transport in Utrecht. Het vroegste document was een 'Ordre op het varen van de Jaechschuyten tusschen Utr. Woeren en Leiden' van 6 augustus 1664. Waarschijnlijk waren deze voorwerpen te zien op de tentoonstelling '20 Eeuwen Utrecht' die in de zomer van 1943 gehouden werd in het Centraal Museum; H.J. de Soeten stond namelijk als bruikleengever vermeld in de catalogus. Behalve drukwerk verzamelde De Soeten senior ook handschriften van Utrechtse of in Utrecht woonachtige literatoren. In de bibliotheek van Het Utrechts Archief bevinden zich 62 handgeschreven gedichten, stukken proza en liederen over Utrecht met De Soetens ex libris. Veel werk dateert uit de jaren 30 en 40, onder meer van de hand van Clare Lennart, C.C.S. Crone, Theo van Baaren en Jan Engelman. Hoogstwaarschijnlijk is dit en ander materiaal in de collectie van het archief verworven op veilingen. Verzamelaar zijn betekent namelijk niet alleen kopen, maar soms ook verkopen.

Oud-Utrecht

Vinden we een neerslag van De Soetens verzamelwoede terug in de jaargangen van het *Maandblad Oud-Utrecht*, het tijdschrift van de gelijknamige historische vereniging? Nauwelijks. De Soeten was namelijk geen schrijver van doortimmerde historische beschouwingen. In het januarinummer van 1949 liet hij weten in zijn verzameling muziekprogramma's van het Collegium Musicum Ultrajectinum twee exem-

< Ex libris van H.J. de Soeten. COLLECTIE
PRENTBRIEFKAARTENANTIQUARIAAT 'GROETEN UIT'

> De Neude in de sneeuw, foto door J.A.
Moesman uit circa 1902. HET UTRECHTS ARCHIEF,
COLLECTIE BEELDMATERIAAL

✓ Porseleinkaart uit circa 1850 van
Uitspanning J. Verwoerd. COLLECTIE
PRENTBRIEFKAARTENANTIQUARIAAT 'GROETEN UIT'

↘ Interieur van Drukkerij J.A. Moesman aan de
Neude, jaren 30. PRIVÉCOLLECTIE HAN RUYTER

plaren uit 1836 te hebben aangetroffen, vier
jaar vroeger dan bekend was uit een eerder
artikel in het blad.

Pas in de loop van jaren 50 trad De Soeten
meer naar buiten. Het begon met een
presentatie van 'Stadsbeelden van Oud-
Utrecht' in de raadszaal van het stadhuis
in februari 1953. Bedoeld voor een select
publiek van ambtenaren, bleek het enthousiasme van de bezoekers zo groot - 'men
raakt er niet uitgekeken' - dat de zaal een
uur langer moest openblijven omdat de
kijklustigen bijna niet weg te krijgen waren.
Aan de twee kijkavonden werden er nog
twee toegevoegd. Het *Utrechtsch Nieuws-
blad* deed verslag en sprak van een collectie
van museale omvang. 'Hoever 's heren De
Soeten's liefde voor Utrecht gaat, blijkt
zelfs uit prentjes, voorstellend het Zuidafri-
kaanse Utrecht aan de "Zulugrens".'
Ter gelegenheid van de Jaarbeurs stelde
De Soeten in september 1954 de tentoon-
stelling 'Van Kasteel Vredenburg tot Jaar-
beurs' samen, die te zien was in het waren-
huis Galeries Modernes. Het materiaal was
toegesplitst op het Vreeburg met aankon-
digingen van kermissen, jaarmarkten en
provinciale tentoonstellingen, alsmede

catalogi en affiches van de Jaarbeurs. Onder
de vele foto's was er een van de bekende
straatfiguur Daantje Brinkerink (1850-1925),
de zanger van het Vreeburg. Op de laatste
dag van de expositie werd de 3.000e
bezoeker ontvangen!

Kort daarop verscheen onder de titel
'Rondom de Gesloten Steen' een kolom in
het *Utrechtsch Nieuwsblad* met wetens-
waardigheden over Oud-Utrecht. Deze was
ondertekend met 'Daantje', een verwij-
zing naar de eerdergenoemde Brinkerink.
In totaal zijn er 49 afleveringen bekend, de
eerste van 8 oktober 1954, de laatste geda-
teerd 6 september 1956. De stukjes gingen
vergezeld van een illustratie. Volgens zijn
zoon was De Soeten de auteur ervan. Het
was Fernando's bedoeling ze te bundelen
in een publicatie, maar daar is het niet van
gekomen.

De kolom van 11 oktober 1955 was gewijd
aan 'J.A. Moesman, de verzamelaar' die in
1937 was overleden. De vader van kunste-

naar Joop Moesman, steendrukker en
amateurfotograaf aan de Neude, had een
enorme collectie drukwerken, paperassen
en foto's opgebouwd. 'De gehele bonte
verzameling ging toen in 1937 [...] over in
handen van andere Utrecht-kenners onder
wie een, die wat verzamelwoede betreft,
Moesman naar de kroon steekt.' Geen
verrassing dat die Utrecht-kenner J.H. de
Soeten zelf was. Eind 1955 verscheen nog
een gesprek met hem in de krant, maar
daarna lezen we niets meer over of van De
Soeten senior. Hij zal ongetwijfeld zijn door-
gegaan met verzamelen en had reeds in het
artikel een opvolger aangewezen, namelijk
zijn toen tienjarige zoon Fernando.

- < Anton Mussert op de Maliebaan bij de viering van zijn verjaardag, 11 mei 1941. [PRIVÉCOLLECTIE HAN RUYTERS](#)
- ↳ Paspoort van NSB-leider Anton Mussert. [HERITAGE AUCTIONS IJSSELSTEIN](#)
- ✓ Affiche 'Sluit u aan bij de WA' door Van Altena, 1943. [HERITAGE AUCTIONS IJSSELSTEIN](#)
- > Fernando de Soeten in 2018 met een jaargang van 'De Wolfsangel'. [FOTO TON VAN DEN BERG](#)
- ↘ Garnalenverkoopster in de Haverstraat, fotokaart uit de serie Utrechts Volksleven, 1911. [UITGEVER WAGNER & WEBER, PRIVÉCOLLECTIE HAN RUYTERS](#)

NSB-collectie

In 2019 ging de film 'Allen tegen allen. Een archeologie van het Nederlandse fascisme' van Luuk Bouwman in première. Hierin toonde Fernando de Soeten onder andere het paspoort van Anton Mussert uit zijn collectie. Hij bezat ook emblemen, speldjes, vlaggen, autostandaarden, programmaboekjes, kalenders, portretfoto's en de volledige jaargangen van *Volk en Vaderland*, het *Nationale Dagblad* en de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, de drie belangrijkste nationaal-socialistische kranten in Nederland.

Op het verzamelen van drukwerk en parafernalia van de NSB, de ordedienst WA en de Nederlandse SS had Fernando de Soeten zich van jongs af aan toegelegd. Deze unieke collectie was het resultaat van jarenlang speuren, kopen, verkopen en ruilen. De basis was gelegd door de verzameling Oud-Utrecht van zijn vader, waarvan ook nationaal-socialistisch documentatie deel uitmaakte. Senior was begonnen die te verzamelen toen de inventaris van het NSB-hoofdkwartier aan Maliebaan 35 kort na de bevrijding op straat voor het grijpen lag. Over de verzameldrift van zijn vader wist de piepjonge Fernando in 1957 te melden: 'Mijn vader heeft 1600 boeken over Utrecht en een heleboel platen, foto's, urnen, kannetjes en etsen', om trots af te sluiten met: 'Later neem ik alles over'.

Eenmaal volwassen heeft Fernando de Soeten lang gepoogd een bestaan op te bouwen als antiquaar, van 1962 tot 1976 aan

de Lichte Gaard en later, rond 1989, korte tijd op de hoek van de Korte Jansstraat en Achter St.-Pieter. Evenals zijn vader werd hij uiteindelijk ambtenaar in gemeentelijke dienst, in zijn geval bij het archief van de afdeling Milieuhygiëne.

Als verzamelaar ging De Soeten uitermate secuur en consciëntieus te werk. Vaak voegde hij met potlood opmerkingen toe aan objecten. Vooral achterop de foto's vermeldde hij de naam van vrijwel iedere afgebeelde persoon. Als een ware documentalist legde hij van elke belangrijke NSB-

figuur en van andere 'foute' personen een dossier aan met alles wat over hen te vinden was, zoals foto's, brieven en pamfletten.

Daarnaast heeft hij gedurende zijn 60 verzameljaren veel betrokkenen persoonlijk gesproken. Hij wilde een zo compleet mogelijk beeld krijgen en schroomde niet om iemand als Kees van Geelkerken, NSB-kopstuk en leider van de Jeugdstorm, meermaals te bezoeken. In 1984 stelde De Soeten zijn beeldmateriaal beschikbaar voor de uitgave *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*.

In zijn laatste jaren was Fernando, behalve met zijn rol in de film 'Allen tegen allen', erg verguld met de deelname aan 'The People are the City', een initiatief van BAK, basis voor actuele kunst. Op 15 september 2018 mocht hij met een selectie van inwoners van Utrecht over een lange catwalk op het Jaarbeursplein lopen. Het was een van zijn 'finest moments'. Op een groot scherm werd een portret van hem geprojecteerd met de tekst: 'Fernando zwerft door zijn eigen archieven: meer dan 10.000 stukken over ons NSB-verleden'. Aan dat zwerven kwam op 12 november 2020 een abrupt einde, toen hij overleed aan de gevolgen van Corona. De NSB-collectie wordt in juni 2021 geveild bij Heritage Auctions in IJsselstein. Het andere deel van de collectie De Soeten is in bezit gekomen van prentbriefkaarten-antiquariaat 'Groeten Uit'. Circa 400 glasnegatieven van J.A. Moesman zijn onlangs verworven door Het Utrechts Archief en worden momenteel gedigitaliseerd.

Bronnen en literatuur

- 'Utrechtse Stadsbeelden', *Utrechtsch Nieuwsblad* 17 februari 1953.
- 'Expositie Utr. Stadsbeelden ook voor publiek open', *Utrechtsch Nieuwsblad* 18 februari 1953.
- 'Van Kasteel Vreeburg tot Jaarbeurs', *Utrechtsch Nieuwsblad* 6 september 1954.
- J.J., 'Expositie in Galeries Modernes', *Utrechtsch Nieuwsblad* 9 september 1954.
- Daantje [H.J. de Soeten], 'Rondom de Gesloten Steen (34). J.A. Moesman, de verzamelaar', *Utrechtsch Nieuwsblad* 11 oktober 1955.
- 'Wij spraken met: H.J. de Soeten (stadskenner)', *Utrechtsch Nieuwsblad* 29 december 1955.
- 'Utrechtse verzamelaars beleggen tentoonstelling', *Utrechtsch Nieuwsblad* 18 mei 1957.
- Jacob Zwaan, Aukje Zondergeld-Hamer, *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB* (Weesp 1984).

Herinneringen aan Fernando de Soeten

Voor mij was de eerste kennismaking met Fernando de Soeten een heel memorabele. Ik had mijn prentbriefkaartenantiquariaat in 1993 nog maar net geopend toen er een keurig geklede heer binnenkwam. Hij zocht prentbriefkaarten over de Nederlandse SS en van het Utrechtse volksleven. De eerste had ik nog nooit gezien, over de tweede zei ik hem dat ik die zelf ook zocht en er 100 gulden per stuk voor over had. Dat had ik niet moeten zeggen, want direct daarop gooide hij er zeven op tafel. De volgende dag kwam hij met 35 Utrechtse volkslevenkaarten langs. Het was een mooi begin van een lang en zeer goed contact. Toen hij eenmaal zijn huis aan de Willemstraat begon op te ruimen en de collectie ordende, kwam Fernando steeds vaker langs. Vanaf een bepaald moment had ik de Corenwijk al voor hem klaarstaan op mijn bureau. Op het laatst was hij een wekelijkse verschijning en ging ik steeds meer beseffen hoe uitzonderlijk zijn collectie was. De geschiedenis van de bezetter in Nederland had zijn grootste verzamelinteresse. Ik vroeg Fernando ooit waarom hij juist dit thema verzamelde. Hij antwoordde dat het complete apparaat van de bezetter - van NSB tot Jeugdstorm en van Nederlandse Unie tot Zwart Front - hem fascineerde omdat die hele propagandamachine Nederland een decennium in haar greep had gehouden. Hij voelde het als zijn missie om dit voor het nageslacht vast te leggen. Zoals veel verzamelaars verkocht De Soeten minder interessante stukken om zijn collectie verder uit te kunnen breiden. Uiteindelijk maakte hij de Utrecht-verzameling ondergeschikt aan de NSB-collectie.

Door delen te verkopen aan veilinghuizen, archieven en verzamelaars kon hij op veilingen en beurzen steeds weer mooie aanvullingen verwerven. Wanneer De Soeten een object op het spoor kwam, rustte hij niet voordat hij er beslag op had gelegd. Als Fernando zijn zinnen op een veilingkavel had gezet, bleef het biedbordje in de lucht totdat hij beet had. Na zijn overlijden verzochten de nabestaanden mij te helpen bij het afhandelen van Fernando's nalatenschap. Hij had mij al vele pareltjes uit de collectie laten zien, maar nimmer mocht ik die zelf hanteren: hij draaide zelf de pagina's, niet zelden vergezeld van een glunderend 'Chique hè!'. Eenmaal aan de slag met het sorteren van de collectie, waarbij ik alles door mijn handen liet glijden, bleek eens te meer zijn voorkeur voor de dagbladen en

organen van de bezetters en hun vazallen. Vele tientallen zorgvuldig gebonden jaargangen lagen op elkaar gestapeld in zijn kleine slaapkamer, die ook zijn schatkamer bleek te zijn. Zijn vaak gebruikte oneliner was 'kranten zijn de secundewijzer van de geschiedenis'.

In zijn fanatieke enthousiasme schoot Fernando wel eens door. Soms was hij een regelrechte luis in de pels, maar immer voorkomend zoals een heer betaamt. Ook kende hij, zoals wel meer verzamelaars, een bepaalde grilligheid. Aan de ene kant uiterst secuur, maar anderzijds kwam ik op zolder parels tegen die gewoon op de vloer lagen. Diezelfde wispelturigheid kwam boven toen Fernando zo'n 400 glasnegatieven van J.A. Moesman terugkocht op een veiling enkele jaren geleden. Het bleek het mooiste deel van de ruim 1.000 glasnegatieven te zijn uit de collectie Moesman die bij De Soeten senior waren terechtgekomen. Fernando had ze ruim 30 jaar geleden verkocht aan een verzamelaar en daar eeuwig spijt van gekregen. Toen hij vernam dat de verloren schat geveild werd, kocht hij die terug. Gelukkig heeft Het Utrechts Archief deze glasnegatieven onlangs verworven.

J.A. Moesman, De Soeten senior en junior zorgden samen 125 jaar lang voor continuïteit als verzamelaars. Een interieurfoto van drukkerij Moesman aan de Neude uit de jaren 30 toont stapels mappen in folio-formaat. Precies zulke mappen vond ik terug bij de ontruiming van Willemstraat 29A. Daarop, maar ook op flyers, affiches en documenten stond met potlood een beschrijving in het herkenbare handschrift van Moesman. Al dat spannende schatgraven deed me beseffen dat Fernando de laatste schatbewaarder was. Slechts een fractie van zijn kennis heeft hij vastgelegd in de notities her en der tussen de collectiestukken. Wat in zijn geheugen was opgeslagen, ging met zijn overlijden helaas verloren.

Han Ruyters

Projectontwikkeling Bemiddeling Verhuur Bouw

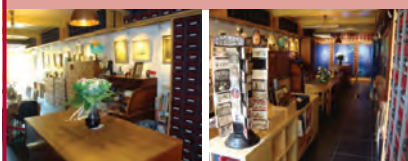
LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • secretariaat@lisman.eu • +31 (0) 30 69 5 66 44

GROETEN UIT

IN- EN VERKOOP VAN OUDE PRENTBRIEFKAARTEN

TE KOOP AANGEBODEN:

De Collectie De Soeten: voor het eerst op de markt.
125 jaar verzamelen nu ontsloten.

Unieke kans om bijzondere mooie items van Utrecht te verwerven.
Daarnaast omvat onze voorraad al jaren de grootste collectie Utrechtse
collectibles. Meer dan 10.000 prentbriefkaarten
gesorteerd op wijk en/of straat;
duizenden originele foto's van grofweg 1865-1965.
Bijzondere posters, plattegronden, documenten,
reclameobjecten enz enz.

Daarnaast hebben we Ansichtkaarten van (bijna) ELKE plaats
in Nederland en nagenoeg elk denkbaar thema.
In totaal meer dan 1.000.000 stuks.

Neem altijd even telefonisch of per mail contact met ons op

Winkeladres:

GROETEN UIT / Han Ruyters
Oudegracht 284
NL - 3511 NW Utrecht
The Netherlands
T: +31 (0)30 - 2 343 343
M: +31 (0)6 - 523 946 10

Openingstijden*:

dinsdag	13.00 – 18.00 uur
woensdag	12.00 – 17.00 uur
donderdag	13.00 – 18.00 uur
vrijdag	14.00 – 18.00 uur
zaterdag	12.00 – 17.00 uur

* Vanwege beursbezoek kan de winkel op de aangegeven tijden toch gesloten zijn. Bel even!

WWW.MEGACARTA.COM

email: info@megacarta.com

**SAMEN
MAKEN
WE HET
WAAR!**

Nummers nabestellen
of andere publicaties
van Oud-Utrecht
bestellen?

www.oud-utrecht.nl/webwinkel

8 720299 298514